تحریری کورس مناظرہ

تشریحات النابغة

في

حل المسائل المختلفة

من ملفوظات

شیخ الاسلام سلطان المناظرین نابغۃ العصر شیخ القرآن والحدیث شہید ابن شہید

ابو العزیز غلام حضرت غلام الحنفی شہید عرف نابغہ حفظہ اللہ

محرر و مرتب

سید محمد ثواب

ابن سید اسماعیل باباصاحب

اول حصہ

ناشر

مدرسہ حدیقۃ الاحناف

سريزه

الحمد لله على تمام فضله واكرامه وعلى سابغ احسانه وانعامه وهو الذي بنعمته تتم الصالحات وببركة عونه تتكامل الأعمال والحسنات وهو ذو الجلال والإكرام.

والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله الكرام وأصحابه العظام الذين آمنوا به واتبعوه وأيدوه ونصروه ونقلوا لنا رسالته وبلغونا أمانته وحملوا على عاتقهم نشر هذا الدين في جنبات الأرض فبذلوا في سبيل ذلك المال والأرواح وغادروا الأوطان وفارقوا الوالد والولدان فكانوا بحق ﴿خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ (آل عمران آيت : ۱۱۰)

ثم حمل هذه الأمانة من بعد رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله حفظ الله بهم الدين وأنار بهم السبيل ساروا في شرق الأرض وغربها يؤدون تلك الأمانة التي جعلها الله في أعناقهم أمانة عرضها الله على السموات والأرض فأبين أن يحملنها وأشفقن منها فحملها هؤلاء العمالقة من العلماء الأفذاذ ومن هؤلاء العلماء الأفذاذ شيخي وأستاذي وسندي شيخ الإسلام سلطان المناظرين نابغة العصر شهيد ابن شهيد تقي ابن تقي العلامة أبو العزيز غلام حضرت غلام رَحِمَهُ اللّٰهُ فكان عقله وقلبه بيضاء نقية حَفِظَ لهذه الأمة دينها وشريعتها وعقيدتها منهجاً ودستوراً أبدياً أنه صاحب العقل المشرق والفكر المستنير وأخرج كثيرًا من العلماء والعوام من الظلمات إلى النور ومن ظلمة الجهل إلى نور العلم نور الله مرقده كما نور قلوبنا بعقيدة أهل السنة والجماعة. أما بعد!

محترمو لوستونكو ! كوم كتاب چې ستاسو په لاسونو كې دي د محترم شيخ صاحب د شهادت نه وروسته ما مناسبه وګڼله چې د شيخ صاحب د مناظري كورس په ليكلي بڼه ستاسو درانه حضور ته وړاندې كړم.

لكه څرنګې چې د ديني عالمانو دا فرض وي چې د اسلامي احكامو په راټولو سره په ټولنه كې د رسائلو كتابونو وغيره صورت كې د مسلمانانو ديني ضرورتونه پوره كړي اسلام د

For More Books Click On Ghulam Safdar Muhammadi Saifi

مسلمانانو ديني ضرورتونه پوره کړې دي او اسلام هر وخت د مسلمانانو ديني ضروریاتو ته مثبت ځواب وئیلي دي.

او دا خبره هم له هیچا پټه نه ده چې په هر وخت کې اسلام دښمنه قوتونو او عناصرو په مختلفو طریقو سره د مسلمانانو بې لارې کولو او په مسلمانانو کې د کرکې او نفرت او وحشت خورولو لپاره قسما قسم حربي استعمالوي نو ددې لپاره یې نوي نوي ډلې د مختلفو عقیدو او نظرونو سره پیدا کړې او ددوي تعاون یې جاري وساتلو هر قسم امکانات، اسباب او وسائل یې ددوي په خدمت کې په کار واچول تر څو خپلو شومو اهدافو او موخو ته ځان ورسوي.

خو الحمد لله مسلمانان خصوصاً علماء کرامو په هر وخت کې د اسلام دښمنه قوتونو او عناصرو د حربو او دسیسو د ناکاره کولو او شنډولو د پاره هر قسم قرباني ورکړې او د خپلو عقائدو مقدساتو او آکابرو دفاع یې حتی الوسع کړې او په هر محاذ یې د تیري کوونکو مخه نیولې او په هر بخش کې د خپل مقدس دین خدمت جاري ساتلې دي.

من جمله له دغو خادمانو څخه یو شیخ صاحب مرحوم وه شیخ صاحب په خپل وخت کې د خپلې عقیدې او مسلک دفاع په ربښتیا سره وکړه او په هر ډګر کې د باطل پرستو او اهلِ زیغو مقابلې وکړې.

د شیخ صاحب د مقابلو او سربښندنو په برکت سره زیات مسلمانان د غلطو عقائدو نه یوائې وژغورل شول بلکې د اهلِ زیغو او باطل پرستو مقابلو ته چمتو شول.

شیخ صاحب د خپل ژوند په اوږدو کې د تدریس په موده کې د اسلامي تعلیمي کال په روستني میاشتو کې د علم مناظره کورس کولو او زیاتو طالبانو به د شیخ صاحب مرحوم له دغه کورس مناظره نه استفاده کوله د شیخ صاحب د خدمتونو دا سلسله جاري وه خو چونکې د شیخ صاحب سره ژوند وفاء ونه کړه او د دار فناء نه دار بقاء ته لاړه **الموة جسر یو صل الحبیب الی الحبیب**، روح دې ښاد وي.

نو ددې د پاره چې د شیخ صاحب د خدمتونو دا سلسله جاري وي او ضائع نه شي نو ما مناسبه وګڼله چې د شیخ صاحب د خدمتونو دغه سلسلې ته یو بل رنګ جریان ورکړم هغه دا چې شیخ صاحب د علم مناظره ټول کورسونه په صوتي شکل وه یعنې صوتیات وه او ما د خپل والد ګرامي د امر په اساس او زما د والد ګرامي د خاص شفقت په اساس چې د شیخ صاحب د خدمتو په رابطه یې لرلو تر څو چې فائده عامه او دائمي شي نو ما دغه خدمت ته ملا وتړله او د خپل

والد گرامي د دعاگانو مالي امکاناتو او وسائلو په برکت سره الله پاک زه د دغه خدمت کولو جوگه کړم او تقريباً په ۹ مياشتو کې د ۲۰۱۲ ميلادي کال کورس مناظره ته چې تقريري وه ما تحريري شکل ورکړو او د يو کتاب بڼه مې ورکړه.

البته که څه هم په دغه بخش کې يوه رساله موجوده وه خو په هغې کې صرف عبارات او حوالې ذکر شوې وې د شيخ صاحب د خولې مبارکې هغه تفصيل چې هغه خپله کړې نه وه په کې ذکر شوي نو په دې اراده چې هغه تفصيل د شيخ صاحب د خولې مبارکې د هميشه د پاره باقي پاتې شي نو په دغه خدمت ما لاس پورې کړه سره له دې چې د خپل والد گرامي له هر قسم تعاون نه برخمن وم له ما سره د دغه کتاب په ليکلو کې زما کشر ورور طالب العلم سيد احمد شاه باچا صاحب او مولوي راز محمد هاشمي صاحب هم همکاري کړې الله پاک دې زمونږ دغه خدمت په خپل دربار کې قبول او منظور کړي.

چونکې دا کورس مناظره د حضرت شيخ صاحب صوتيات وو نو هُو بهو مو د شيخ صاحب د خولې خبرې را نقل کړې بغير د څه تغير او بدلون څخه.

آمين يا رب العالمين

أخوكم في الله : سيد مكمد ثواب

For More Books Click On Ghulam Safdar Muhammadi Saifi

Scanned by CamScanner

بسم الله الرحمن الرحيم

د شيخ صاحب ژوند ته لنډه کتنه :

نوم :

شيخ الاسلام سلطان المناظرين زينة الشهداء د طريقت او تصوف وتلي چهره د وخت ستر نابغه شهيد ابن شهيد العلامة ابو العزيز غلام حضرت غلام الحنفي د پير طريقت شيخ المشائخ فخر الشهداء حضرت العلامة و مولانا خواجه محمد حضرت رَحِمَهُ اللَّهُ ځوي په کال ۱۳۵۵ لمريز د ننګرهار ولايت آګام ولسوالي قريه پچير په يوه ديندار علمي او روحاني کورني کې دنيا ته سترګې وغړولې .

کله چې روسانو د افغانستان په پاکه خاوره تجاوز وکړو د محترم شيخ صاحب کورني د روسانو د تجاوز نه دوه (۲) کاله مخکې پاکستان ته هجرت کړې وه او د مردان په ښار کې ميشت شوې وه .

ديني زده کړې :

محترم شيخ صاحب لومړني زده کړې د خپل محترم والد صاحب نه کړې وې .

باقي فنون يې د مختلفو علماء کرامو نه په مختلفو ځايونو کې لکه په آضاخيلو ، باړه ، کهجوري ، باجوړ ، باغبانان ، چراټ ، مهاجر بازار ، چارسده ، مردان او داسې نورو ځايونو کې کړې وې .

نوموړي لويه دوره د حديثو د مشهور شيخ الحديث حضرت مولانا محمد ادريس صاحب سره په کال ۱۳۷۶ لمريز چې د ۱۹۹۷ ميلايد کال سره سمون خوري په چارسده ترنګزو کې کړې وه .

د شهيد شيخ صاحب رَحِمَهُ اللَّهُ مشهور استاذان :

(۱) شيخ الحديث حضرت مولانا محمد ادريس ترنګزي صاحب

(۲) شيخ الحديث حضرت مولانا روح الامين نثار آبادي صاحب

(۳) شيخ الحديث حضرت مولانا ضياء الله باجوړي صاحب

(۴) شيخ الحديث حضرت مولانا قاضي محمد آمين صاحب نور الله مرقده

(۵) شيخ الحديث حضرت مولانا شهاب الدين دلاور صاحب

Scanned by CamScanner

(٦) شيخ الحديث حضرت مولانا مصباح الله هزاروي صاحب
(٧) شيخ الحديث حضرت مولانا محمد سليم حقاني صاحب
(٨) شيخ الحديث حضرت مولانا غلام فاروق عُرف وزيرستان مولوي صاحب
(٩) شيخ الحديث حضرت مولانا امين الله باجوړي صاحب
(١٠) شيخ الحديث حضرت مولانا عنايت الله البرهاني صاحب

علمي خدمتونه :

په ۱۹۹۳ ميلادي کال کې په جامع مسجد صديق اکبر رضى الله عنه ګنج اخون آباد کې امام شو او له فراغت نه وروسته يې په همدغه مسجد کې يوه ديني اداره په نوم د دار الاحناف جاري کړه او دوي به په يوائې ځان په دې ديني اداره کې د دين خدمت کولو .

تر دې چې تر ۱۹ کالو يې د دين د خدمت دا سلسله جاري وساتله او په دې لړه موده کې د دين ډير خدمت وکړو .

شيخ صاحب د بې ساري نبوغ په برکت سره د مروجه فنونو تر څنګ ترجمة القرآن ۱۰ کاله او کورس مناظره ۷ کاله ۲ ځل وړه دوره او ۷ ځل غټه دوره تدريس کړه .

او دوي ته به د افغانستان او پاکستان مختلفو علاقو نه طالبان راتلل او ديني تنده به يې ماتوله او په درس تدريس به يې څه معاوضه هم نه آخيستله او د مدرسې او د طالبانو اکثر ضروريات به يې له خپل ځان نه ادا کول .

شهيد شيخ صاحب په دې موده کې يې بې شميره شاګردان نه يوائې د عقيدې او مذهب د پاره وروزل بلکې د فضيلت پګړي يې هم ور وتړلي چې دده دا علمي خدمات د ستاينې وړ او هيڅانه هم پټ نه دي .

علمي آثار :

شهيد شيخ صاحب په خپل وخت کې د خپلو همزولو په مينځ کې د ډير عجيب استعداد او د بې مثاله قابليت خاوند وه .

دده مبارک علم استعداد او قابليت ته به چې چا وکتل نو هر چا به ترې نه د تصنيف او کتاب ليکلو مطالبه او غوښتنه کوله سره له دې نه چې ډير مصروف هم وه خو بيا هم د عالي همت او د خپل قوي استعداد نه په استفاده او د خپل استعداد په رابطه د خپل مسئوليت د درک کولو

Scanned by CamScanner

په اساس يې يو څو قيمتي او علمي آثار تيار کړې وه چې تر څو اهل علم خصوصاً او عام مسلمانان ترې نه عموماً ښه استفاده وکړي .

يوه خبره چې قابل ذکر يې ګڼم هغه دا چې شيخ صاحب د دين د خدمت په سلسله کې له ډير احتياط او دقت نه کار اخيستلو شيخ صاحب څه رسائل او کتابونه ليکلي هم وه .

خو دده دا رايه وه چې کله زما عمر له څلويښتو (۴۰) کالو نه زيات شي نو زه به په خپلو تصنيفاتو بيا کتنه وکړم د زيادت او نقصان تصحيح به يې وکړم بيا به يې چاپ ته ورکړم خو هغه د چا خبره چې د الله جل جلاله او بنده اراده يوه نه وي نو شيخ صاحب هم د دغې خبرې يو مصداق شو .

شهادت :

شهيد شيخ نابغه صاحب رَحِمَهُ اللهُ په ۱۳۹۵ لمريز کال د زمري د مياشتې په ۲۹ نيټه چې د ۲۰۱۶ ميلادي کال د اګست د مياشتې د ۱۹ نيټې سره سمون خوري د جمعې د لمانځه د ادا کولو وروسته د خپل والد ګرامي سره يو ځای د پيښور ښار ګنج اخون آباد کې د خپلې مدرسې تر څنګ د دين او مذهب د دشمنانو له خوا په شهادت ورسيدل انا لله وانا اليه راجعون روحونه دې ښاد وي .

شهيد شيخ صاحب او ورسره والد صاحب محترم يې د افغانستان پلازميني کابل په بت خاک قلعه محسن مومين آباد کې خاورو ته وسپارل شول .

که ژوند وفاء وکړه نو د شيخ صاحب محترم په زندګۍ به ان شاء الله تفصيلاً يو بل کتاب هم ستاسو حضور ته پيش کوم چې دا به يو څه وخت نيسي که الله تعالی ته منظوره وه نو دا نو تنده به مو هم خړوب کړم ان شاء الله .

سيد محمد ثواب صاحب

د محرر او مرتب غوښتنه د لوستونکو نه :

محترمو لوستونکو زما احترامانه غوښتنه له تاسو څخه داده چې حتما به دغه کتاب کې غلطي زيادت او نقصان په هر لحاظ سره موجود وي ځکه زه کوم ليکوال او اديب نه يم او د خلق الانسان ضعيفاً نه يم نو له تاسو څخه هيله لرم چې نسبت د غلطي زيادت او نقصان محترم شيخ صاحب مرحوم ته ونه کړي او له ما سره د دغه غلطي په اصلاح کولو کې همکاري وکړي د تعاونوا على البر والتقوى په اساس ځکه ستاسو همکاري به سبب او ذريعه د تکميل د دغه کتاب شي .

ما په ليکلو د دغه کتاب کې له ښه دقت نه کار اخيستې څه چې شيخ صاحب رَحِمَهُ اللهُ ويلې ما دلته ليکلي خو ليکل د اوريدونکي او ليکل خپله د ويونکي سره په تقديم او تاخير کې فرق لري نو که چيرته رانه په ليکلو کې غلطي شوې وي نو راسره يې شريکه کړي چې د اصلاح لپاره يې اقدام وکړم او په راتلونکي کې بيا په دغه کتاب کې رانه نورې غلطې تکرار نه شي .

يوه بله د پام وړ خبره د محترمو لوستونکو لپاره : هغه دا چې شيخ صاحب چې کومې حوالې د کتابونو ذکر کړي هغه اکثرې حوالې د بيروتي چاپ کتابونو دي ، نو بايد چې اصلِ کتاب ته د مراجعې په وخت کې بيروتي چاپ کتاب ته مراجعه وشي .

د کيفيت او ترتيب په لحاظ سره ستاسو نيکو مشورو ته سترګې په لاريم .

و من الله التوفيق

أخوكم في الله

سيد محمد ثواب

Scanned by CamScanner

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده و الصلاة و السلام على من لا نبي بعده ولا رسول بعده و هو خاتم النبيين

أما بعد! فأعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم : ﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴾ (سورة التوبة آيت : ٧٣) .

وقال الله تبارك وتعالى ﴿ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾ . (سورة التوبة آيت : ١٢٣) .

و قال الله تبارك و تعالى : ﴿ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنتُم بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوا وَّإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ﴾ . (سورة البقرة آيت : ١٣٧).

وعن أبي قلابة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال: لا تجالسوا أهل الأهواء ولا تجادلوهم فإني لا أمن أن يغمسوكم في ضلالتهم أو يلبسوا عليكم ما تعرفون ، وقال أيوب رَحِمَهُ اللَّهُ وقال لي أبو قلابة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : يا أيوب ! احفظ مني أربعة لا تقل في القرآن برأيك وإياك والقدر وإذا ذكر أصحاب محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فامسك ولا تمكّن أصحاب الأهواء من سمعك فينبذ فيه ما شاء أو كما قال .

و قال عبدالله بن مبارك رَحِمَهُ اللَّهُ :

فلعنة ربنا أعداد رمل ❁ على من رد قول أبي حنيفة رَحِمَهُ اللَّهُ

فلا بالمشرقين له نظير ❁ ولا بالمغربين ولا بكوفة

معززو طالبانو او راغلو قدرمنو عالمانو د علم سره وابسته او تعلق لرونکو ځوانانو ! دا نن اغاز او شروع د درس کورس مناظره مشتمله ګرځوم په اربعة مباحثو باندې :

المبحث الاول : في بيان تعريف علم المناظرة وموضوعها وغرضها مع بيان معناها اللغوي ووجه تسميتها بالمناظرة :

المبحث الثاني : في بيان قسمي الدليل ودفعهما مع الذكر بعض اصطلاحات فن المناظرة :

المبحث الثالث : في بيان شرائط المناظرة :

المبحث الرابع : في اثبات علم المناظرة وكونها من أهم العلوم :

Scanned by CamScanner

المبحث الاول في بيان تعريف علم المناظرة وموضوعها وغرضها مع بيان معناها اللغوي ووجه تسميتها بالمناظرة :

دا زمونږ د نننۍ درس چې اولین درس دی مشتمل دی په اغاز د کورس مناظره باندې مونږ مشتمل وګرځوه په اربعة مباحث باندې :

مناظره لغتاً یا مأخوذ ده د نظیر نه او یا مأخوذ ده له نظر نه أخذ د مناظرې د نظیر نه دا اخذ حقیقي نه دي ، بلکې في کون مبدأهما واحداً ، مناظره مأخوذه د نظیر نه په دې معنی باندې چې نظیر د پاره أصل ماده هم نظر دي د مناظرې د پاره اصل ماده هم نظر دي .

نو لغتاً یا مأخوذه ده د نظیر نه او یا مأخوذه ده د نظر نه که مأخوذه د نظر نه شي بیا دغه نظر لره مختلف معاني دي یا نظر په معنی د التفات النفس إلى المعقولات سره او یا نظر په معنی د انتظار سره .

او یا نظر په معنی د تأمل في المعقولات سره او یا نظر په معنی د مقابلې سره ، داد اصلي مادې هغه اخذ شو .

ربط د دغې مناظرې مصطلح د هغې معنی لغوي سره شته دي که ماخوذه د نظیر نه شي نظیر په معنی د هم مثل باندې نو شرط بیا په مناظره کې داده چې :

أن يكون أحد المتخاصمين يا أحد المناظرين نظيراً مع الآخر بالعلم .

چې وي به دواړه متخاصمین برابر په علم کې نو شرط دا شو چې دواړه به په علم کې برابر وي داسې به نه وي چې دا یو صاحب علامة الدهر شیخ الحدیث دي او دویم د اولې درجې طالب ده او یا عام جاهل سړي ده ځکه د عالم مناظره له جاهل سره فضول د یو عالم مناظره د یو کم فهم طالب سره فضول ده .

امام شافعي رَحِمَهُ اللَّهُ به فرمائل :

كلما ناظرت عالماً أبهته وكلما ناظرني جاهل أبهتني .

ما چې کله هم د عالم سره مناظره کړې ده ما عالم پړ کړې ده او که ما د جاهل سره مناظره کړې ده نو زه یې پړ کړې یم نو د جاهل سره مناظره نه کیږي .

او که ماخوذ د نظر نه شي نو که دا په معنی د انتظار سره شي نو ربط د معنی لغوي مصطلح سره شته دي په دې کې چې احد المتخاصمين لره لائق او جديره داده چې :

أن ينتظر أحد المتخاصمين إلى أن يتم كلام الآخر .

يو د متخاصمينو به انتظار کوي تتميم د کلام آخر لره .

نو مناظره کې هم يو بل ته انتظار وي يو غږيږي بل غلي او چې دا بل غږيږي هغه اولني غلې وي او که دا ورکې نه وي هغه بيا منازعي او مجادلي دي مقابلي دي د هغې تعريف را روان دي .

او که ماخوذ د نظر نه په معنی د تأمل سره شي ربط د لغوي معنی د مصطلح سره داده چې په دې کې اشاره ده :

إلى أولوية التأمل بأن لا يقول أحد المتخاصمين مالم يتأمل فيها .

نو په دې کې اشارت اولويت د تأمل لره ده او يو د متخاصمينو بغير د پوره سوچ او فکر نه قول نه کوي او که يې وکړ نو ګيريږي .

خلاصه دا چې معنی لغوي د مناظرې که ماخوذه د نظير نه شو ياد نظر نه :

بمعنى التفات النفس إلى المعقولات أو تأمل في المعقولات او الإنتظار أو المقابلة .

معنی لغوي که مقابله شي خو هم ربط آسانه ده : **أحد المتخاصمين** د آخر سره مقابله کې وي دا نه شي کيدې چې دواړه دې په حکم ايجابي قائل وي او يا په حکم سلبي قائل وي بيا دغه وخت کې مناظره نه شي کيدې .

په اصطلاح کې مناظره کوم چې صاحب د رشيدې ذکر کوي :

توجه المتخاصمين في النسبة بين الشيئين اظهاراً للصواب .

د دوه جګړه مارو توجه يې ذهني ده په يو نسبت کې په مينځ د شيئينو کې چې يو قائل ايجاب ته نسبت کوي بل به يې سلب کوي که بل قائل د سلب وي بل به ايجاب کوي په قصد د اظهار حق باندې .

صاحب د رشيدې چې کوم تعريف ذکر کړې دي دا اربعه عللو سره جامع دي په دې کې علت غايي هم بيان شوې علت مادي هم بيان شوې فاعلي او صوري هم بيان شوې په دې کې

توجه د ذهن د متخاصمينو علت صوري شو او دا خپله متخاصمين علت فاعلي شو او نسبت بين الشيئين علت مادي شو او اظهاراً للصواب يې علت غايي شو مقصد به دغه وي .

چا ددې نه اختصار کړي په لنډو الفاظو کې اصطلاحي معنی د مناظرې بيان کړي ده :

هي النظر بالبصيرة من الجانبين في النسبة .

دا هغه نظري منطقي آخلي نظر بالبصيرة دي ددوه جانبينو متخاصمينو نه په نسبت د شيء کې چې ايجابي دي سلبي دي .

دا دويم تعريف صاحب د تعريفات للجرجاني ذکر کړي دي ، جلد ۱ ص ۶۷۸ باندې اول کوم تعريف چې مونږ ذکر که صاحب د رشيدې ذکر کړي ص ۹ باندې .

دا رنګې تعريفات د جرجاني جلد اول ص ۲۹۸ هم نقل کړي ، ابو الخير په مفتاح السعادة کې د تعريف د علم مناظرې الفاظ دا ذکر کوي :

هو علم يبحث فيه عن كيفية إرادة الكلام بين المناظرين .

موضوع د علم مناظرې :

الأدلة من حيث انها تثبت المدعیٰ على الغير .

د علم مناظرې د علم اصولو سره معمولي فرق وشو په علم اصولو کې موضوع ادله اربعه دي **کونها مثبت المدعی او غير مثبت المدعی** هغې نه ساکت دي خپله دا ادله موضوع د علم اصولو ده او علم مناظره چې کوم ده ادله اربعه **من حيث أنها تثبت المدعی على الغير** دغه څلور دلائل ددې حيثيت نه چې مثبت د مدعی په خصم واخلي دا بيا موضوع د علم مناظرې ده .

همدا وجه ده چې علم مناظره د علم اصولو يو شق ده يعنې علم اصولو کې تاته دلائل زده کيږي او په علم مناظره کې طريقه د استعمال د دلائلو زده کيږي چې دغه دلائل به څنګه مستعملوي کله چې دې چاسره بحث راشي دعوه به څنګه ثابتوي او خصم به څنګه ساکتوي .

نو طريقه د استعمال د دلائلو اربعو علم مناظره ده او خپله دلائل اربعه پيژندل او د هغې انواع پيژندل چې دي دا علم اصول دي نو داد هغې نه شق ده همدا وجه ده که تاسو

Scanned by CamScanner

مولوي يا حسامي باب القياس کې وګوري نو څه حصه چې راشي الأسولة المتوجه على القياس باب راشي نو هغلته به ناکتين او يا شارحين دا ليکي چې ههنا شروع في بحث المناظرة ، ددې ځای نه شروع په باب د مناظره کې وشوه .

نو داد علم اصولو يو شق ده که څوک يې غير جائز ګڼي هغه دې بيا علم اصول هم او باسي د فنونو مدونه وو نه او بلکې د علم اصولو نه علم مناظره دا ډيره ضروري شوه ځکه هغلته معرفت د ادله محضه وو دي او دلته طريقه د استعمال د ادله وو ده ، اوس چې د ادله وو استعمال باندې نه پوهيږي نو په نفس ادله وو به څه وکړي .

غرض د علم مناظرې :

او غرض د علم مناظرې :

تحصيل ملكة طرق المناظرة لئلا يقع الخبط في البحث فيتضح المطلوب الصواب .

حصول د يو ملکې د لارو د مناظرې دې دې لپاره چې په بحث کې څه خبط واقع نه شي او حق واضح شي .

کله چې سړي دغه غرض نه وي حاصل کړي او دا ملکه دې مناظر ته نه وي کله دې هم ميدان د مناظرې ته نه وړاندې کيږي ځکه دې به اهلسنت وي او مقابل به يې اهل زيغ وي دې به په حق باندې وي مقابل به يې په باطله خو د عدم مهارت نه چې دې به د دغې ملکې خاوند نه وي کيدې شي دغه مناظره کې په ده خبط راشي په بحث کې او هغه حق مسئله دې ښکاره نه کړې شي عوامو ته .

ډير کرته داسې شوې دي يو چا کې قوه د مناظرې نه وی بيا په حقه مسئله کې پاتې راشي نو چې په بحث د مناظرې کې رعب راځي درباندې ترتيب د ادله وو درنه خرابيږي مه وړاندې کيږه د مناظرې ميدان ته ځکه تا کې دا قوه نشته .

دا علم مناظره وه : دوه الفاظ نور دي چې هغه يو لفظ د مجادلې دي بل لفظ د مکابرې دي .

دا دواړه الفاظ د مناظرې سره په مصطلحه معنی کې قربت لري ولې فرق يې شته په بعضې قيد کې :

Scanned by CamScanner

المجادلة هي المنازعة لا لإظهار الصواب بل لإلزام الخصم.

جګړه ده په مینځ د متخاصمینو کې غرض په کې اظهار حق نه وي بلکې غرض د د واړو د خپل خصم الزام او تسکیت وي چونکې غرض باطل ده غایه باطله ده نو جائزه نه شوه اظهار حق نشته الزام د خصم وي.

دریم مکابره ده:

هي المنازعة لا لإظهار الحق ولا لإلزام الخصم.

دا هغه جګړه ده په مینځ د متخاصمینو کې چې غایه ورکې اظهار حق هم نه وي الزام الخصم هم نه وي.

دا فقط یو جانب بل جانب باندې کبر علوه ثابتول دي یو وایي زه تا نه عالي یم بل وایي نه زه دا ستا نه عالي یم اظهار حق او الزام خصم مقصد نه دي.

دا لفظ د جدال قرآن عظیم الشان کې نهه ویشت (۲۹) ځایه مذکور دي د قرآن عظیم اصطلاح داده چې کوم ځای کې جدال راشي نو دا جدال، جدال مذمومه وي مګر چند مواضع ترې استثناء دي.

دا دغه د اظهار حق لپاره چې کومه منازعه شوې وي چې مناظره ورته وایي هغه نه وي بلکې **لا لإظهار الصواب** چې کوم تعریف مونږ د مجادلې وکړو نو دغه جدال ته جدال مذموم ویلې شي، نهه ویشت (۲۹) ځایه قرآن کې جدال راغلي خو دا له صفاتو د اهل کتابو او غلطو خلکو نه ګرځولې شوې که د ټولو تفصیل ته ورځم نو زیات وخت به ونیسي.

خو په دې نهه ویشتو (۲۹) ځایونو کې دري (۳) ځایه جدال ممدوحه دي مذمومه نه دي باقي د هغې نه چې څومره الفاظ د جدال په قرآن کې راځي هغه بد وي مذموم وي قبیح وي ځکه اظهار حق په کې نه وي مثلاً سورة بقره کې راځي:

﴿فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾ سورة بقرة آيت:۱۹۷.

او په سورة نساء کې راځي:

﴿وَلاَ تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنفُسَهُمْ﴾. (سورة النساء آيت : ۱۰۷).

په سورة نساء کې بیا راځي:

Scanned by CamScanner

﴿ هَاأَنتُمْ هَؤُلاء جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَن يُجَادِلُ اللهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَم مَّن يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً ﴾. (سورة النساء آیت : ١٠٩).

او په سورة انعام کې راځي :

﴿ حَتَّى إِذَا جَاؤُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُواْ إِنْ هَذَا إِلاَّ أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ ﴾. (سورة العام آیت : ٢٥).

او په سورة انعام کې په بل ځای کې راځي :

﴿ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ ﴾. (سورة انعام آیت : ١٢١).

او په سورة اعراف کې راځي :

﴿ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاء سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَآؤُكُم مَّا نَزَّلَ اللهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ ﴾. (سورة اعراف آیت : ٧١).

او په سورة انفال کې راځي :

﴿ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴾ (سورة انفال آیت :٦).

او په سورة هود کې راځي :

﴿ قَالُواْ يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتَنِا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴾. (سورة هود آیت : ٣٢).

همدا شان نهه ویشت (٢٩) ځایونه جوړیږي چې په هغې کې جدال راغلې دی مراد ترې نه اکثر جدال مذمومه دي خو دري ځایونه دي چې لفظ د جدال راغلي دي خو دا جدال جدال ممدوح دي مذموم نه دي مراد .

يو د هغې نه په سورة نمل کې راځي :

﴿ ادْعُ إِلِى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾. (سورة نمل آیت : ١٢٥).

Scanned by CamScanner

دا خطاب رحمت عالم ته دي دلته مراد د جدال نه هغه مصطلح نه دي مذموم چې : هي المنازعة لا لإظهار الصواب بلکې اظهار د صواب د نبي عَلَيْهِ السَّلَامُ مقصد دي دغه جدال مستثنی دی دغه جدال نه مراد مناظره ده جدال مقبوحه مذمومه نه ده مراد .

یا سورة عنکبوت کې راځي :

﴿ وَلاَ تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾ . (سورة عنکبوت آیت : ٤٦).

د الا بالتي استثنی نهي نه ایجاب راولي دلته چې کوم جدال له اهل کتابو سره په طریقې احسن ثابت شو دا مناظره ده جدال مقبوح مراد نه ده .

یا سورة مجادله کې راځي :

﴿ قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴾ . (سورة مجادلة آیت : ۱).

نو هغلته مراد د جدال د هغه بي بي نه چې کوم خولة بنت ثعلبة الانصاري رحمها الله وه شان نزول به یې تاسو ته معلوم وي .

د خپل خاوند اوس بن صامت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سره کومه نزاع چې راغلې وه نو دغه جدال چې په حقه باندې دغه بي بي وه دا جدال مذموم نه وه بلکې تجادلك في زوجها دډ مقصد اظهار حق وه .

دا نهه ویشت (۲۹) ځایه قرآن کریم کې لفظ د جدال راغلي ، ۳ ځایه ممدوح مناظره مراد ده اظهار حق مراد دي باقي اکثر مواضع هغه جدال مصطلح ده چې هغه لا لاظهار الصواب او جائز نه دي .

بیا قرآن عظیم الشان کې کله کله د دغې مناظرې مجادلې منازعې مکابرې نه تعبیرونه په لفظ د حجت سره کیږي نو ۲۷ ځایه قرآن عظیم کې محاجات ذکر دي لکه سورة بقره کې :

﴿ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلاَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ رَبِّكُمْ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ ﴾ (سورة البقرة آیت : ۷٦).

محاجات ذکر دي .

Scanned by CamScanner

یا په سورة بقرة کې راځي :

﴿ قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ﴾. (سورة البقرة آیت : ۱۳۹).

نو دا محاجات محاجات عامه وي قرآن عظیم کې کله محاجات دلیل بازي وي د هغه مناظرې لاظهار الحق مراد وي او کله کله مجادله محضه مذمومه لا لاظهار الحق مراد وي.

په سورة بقره کې راځي :

﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ ﴾. (سورة بقرة آیت آیت : ۱۵۰).

دلیل پاتې نه شي .

نو جدال نهه ویشت (۲۹) ځایه راغې دري ځایه ممدوح باقي مذموم محاجات چې دي دا اوه ویشت (۲۷) ځایه مذکور دي اکثر دلته هم محاجات بالباطل وي .

او کله کله دا مناظره منازعه قرآن عظیم کې په لفظ د سلطان سره هم راځي نو هغه چې لفظ د سلطان سره مذکوره ده ، اوه دیرش (۳۷) ځایه قرآن عظیم کې راغلي ده بعضې وایي دري دیرش (۳۳) ځایه ذکر ده :

﴿ سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا ﴾. (سورة آل عمران آیت : ۱۵۱).

او یا :

﴿ و اتینا منه سلطان مبین ﴾ .

نو خلاصه د مبحث اول داده چې تعریف د علم مناظرې او بیان موضوع ، غرض د علم مناظرې سره د بیان معنی لغوي او څه مناسبت د معنی لغوي معنی مصطلحې سره .

Scanned by CamScanner

المبحث الثاني في بيان قسمي الدليل ودفعهما مع الذكر بعض اصطلاحات فن المناظرة :

د دليل د پاره اقسام سره د بيان د بعضې اصطلاحاتو د فن مناظرې طرز او طريقه به دا وي دغه متخاصمين چې يو مسئله شرعي کې دوي اختلاف لري يو جانب به ځان مدعى کې بل به سائل شي اهل ددې فن مدعى چاته وايي سائل چاته وايي نو مدعى من نصب نفسه لاثبات الحکم بالدليل او بالتنبيه ، هغه انسان په متخاصمينو کې چې خپل مينځ کې زيد عمر سره نختي دي دغه متخاصمينو کې چې کوم انسان ځان ودروه لاثبات الحکم ، د يو حکم د ثبوت د پاره بالدليل في النظري وبالتنبه في البدهي دغه ته مدعي ويلې شي اوس سائل به چا ته وايي هغه دويم جانب خود بخود سائل جوړ شو هغه څوک شو من نصب نفسه لنفي الحکم ، هغه انسان ده چې دغه مدعي کوم حکم ثابتول غواړي دي يې نفي غواړي .

چا چې ځان ودروه د نفي د حکم لپاره نن صبا د اهل حديث دهو که ورکوي خلکو ته نه يې رشيديه کتلي نه تعريفات د جرجاني د ځان نه دهو که ورکوي خلکو ته څومره مسائل چې نن صبا زمونږ او ددوي مينځ کې نزاعې دي مونږ اکثرا مثبتين يو دوي منفيين .

اکثر داسې دي مونږ دعا بعد السنة ثابتوو دوي يې نفي کوي مونږ دعا بعد الجنازة ثابت وه دوي يې نفي کوي مونږ توسل ثابتوو دوي يې نفي کوي ، مونږ تبرک ثابتوو دوي يې نفي کوي ، مونږ کرامت ثابتوو دوي يې نفي کوي دغسې ټول مسائل متنازعة فيها دوي نافيين دي مونږ مثبتين يو دوي لنډ تاته راتاؤ شي .

الدليل على المثبت لا على النافي ، دليل په مثبت وي په نافي نه وي ته دلائل وايه زما د دلائلو کار نشته دي دهو که درکوي تاته او دې غريب ناخبره دي نا ځان پوه کړي مدعي چا ته وايي من نصب نفسه لاثبات الحکم لا للحکم الاثباتية الموجبي ، دا نشته مدعي چا ته وايي چې هغه ځان نسب که حکم د اثبات لپاره او حکم تا منطقو کې ويلې څو قسمه دي :

سلبي ، ايجابي دي كه تا د حكم سلبي د پاره ځان ودروه ته حكم سلبي ثابتوي هم ته مدعي او كه ته حكم ايجابي ثابتوي هم ته مدعي نو نافي مدعي جوړي دي شي دي ځاى كې مې مقصد ده چې نافي هم مدعي دي ځكه نافي څه كار كوي هغه ثابتوي حكم سلبي .

دعا بعد سنت جائز نه ده نو د عدم جواز حكم يې وكو نو دې مثبت د حكم سلبي شو نو مدعي شو او دليل په مدعی باندې ده نه په سائل باندې كه دا څوك وايي چې دليل په مثبت ده نه په نافي دا غلطه خبره ده دا په اصولو كې نشته او نه په فن د مناظرې كې شته اهل د مناظرې دا ذكر كوي چې دليل په مدعي ده نه په سائل مدعي په حكم ايجابي وي كه په حكم سلبي دواړه به دلائل وايي .

دا يوه پخواني نزاع ده د داؤد الظاهري او د ابن حزم الظاهري د امام الباجل مالكي سره يوه عظيمه مناظره پخوا تيره شوې هغه وخت كې اربعه ائمه او اصولين ټول په دې متفق وو چې څنګه مثبت دليل پيش كوي نافي به هم دليل پيش كوي داد څلورو مذهبونو د اصولو متفقه فيصله ده چې دليل په نافي هم ده دليل په مثبت هم ده خو فقط په فن د مناظرې كې چې يو مدعي شو نو په سائل بيا د غه وخت كې دليل نشته ، مدعي به اثبات كوي سائل به يا جواب كوي يا به تسليمي كوي .

د دعوي جواب يې كه وكړو فَبِها او كه وي نكړو تسليميږي به بيا چې كله مدعي دعوى ثابت نه كړي شوه اوس به خبره اولټه شي سائل به مدعي شي ولي مدعي به ايجاب كوه ده به سلب كوه هغه مدعي وه اوس به سائل مدعي شي هغه مدعي به سائل شي اوس به دې دلائل شروع كړي هغه به يا جواب كوي يا به تسليميږي .

نو اهل فن د مناظرې دا وايي نو په دغه يو پيچيده ځاى باندې مو دهوكه نه كړي خدشه د روانه چوي چې دليل په مثبت ده نه په نافي دا په اربعة ائمه د اصولو كې د چا قول هم نه دي اربعة ائمه دا وايي دليل په نافي هم ده دليل په مثبت هم ده دواړه به دلائل وايي دعا بعد السنة جائز نه ده دا به هم دليل وايي چې چا ويلي چې جائز نه ده په قرآن كې به نفي بنايي په آحاديثو كې به نفي بنايي يعنې اربعة ادله وو كې به يې بنايي كه ته وايې چې ثابت ده جائز ده ته به هم دليل بنايي نو دلائل په دواړو دي هم په نافي هم په مثبت باندې .

البته په فن د مناظرې كې چې يو مدعي شو بل سائل شو دغه وخت كې په مدعي دليل

Scanned by CamScanner

شته په سائل نشته چې مدعي دعوی ثابته نه کړې شوه او سائل مدعي وګرځيده اوس به هغه دليل وايي بيا په هغه دلائل دي .

نو تاسو دې تعريف ته ګوري دې کې پيچيده ګي ده .

من نصب نفسه لاثبات الحکم ، چا چې حکم ثابتولو ته ځان ودروه حکم موجب ته يې ځان ودروه دا نه حکم ته يې ځان ودروه چې حکم ثابتوي کوم حکم يا سلبي ثابتوي يا ايجابي ثابتوي که هر يو ثابتوي نو دا مدعي شو او دليل په ده باندې ده چې تا وويل دعا بعد السنة جائز ده تا ځان ددې د ثبوت لپاره قائم کړو چې زه دا ثابتوم پس ته مدعي شوي مقابل دې سائل شو ته به دليل وايي هغه به يې نه وايي .

او که هغه وويل چې دعا بعد السنة جائز نه ده هغه مدعي شو ته سائل شوې ډير کوشش به کوي هره مناظره کې به ځان سائل پريږدي بل به مدعي جوړوي نو وروسته به په شرائطو کې راشي چې خصم به په دليل کې مخکې کوي .

کوم ځای کې دي چې خصم په دليل کې مخکې کړو نو پړ به وي که ته يې مخکې کړې په دليل کې نو ته به پړ يې نو طريقه د مناظرې دا چې ځان به اولين مدعي نه جوړوې بلکې ځان سائل جوړ که هغه به مدعي جوړ کړي هغه چې مدعي شو نو دليل په هغه شو نو ته يې اعتراضونو ته کيناستې نو **مدعي من نصب نفسه لاثبات الحکم بالدليل او بالتنبه او سائل من نصب نفسه لنفي الحکم** .

که مدعي حکم ايجابي ثابتوه او ته نفي د حکم ايجابي کوې نو نفي د نفي اثبات شو او که هغه حکم سلبي ثابتوه او ته اوس حکم سلبي نفي کوې نو ايجاب شو او که هغه حکم ايجابي ثابتوه او ته حکم ايجابي نفي کوې نو سلب شو نو دغه دواړو ته سائل ويلې شي .

هر چې دليل ده چې : دليل دوي چاته وايي :

مرکب من القضيتين ليتادی به إلی مجهول نظري .

همغه تعريف چې مناطقه يې کوي هغه چې مرکب د دوه جملو نه وي خو دا مؤدي وګرځيږي تا ته په سبب ددې قضيتينو ته ترتيب ورکړي او دا مؤدي شي په دې طريقې سره مجهول نظري لره دغه دليل په دوه قسمه دي : (۱) دليل شرعي ، (۲) دليل عقلي :

Scanned by CamScanner

دليل شرعي ته دليل سمعي ويلې شي تعلق تر مسموعاتو نيسي ، دليل عقلي په دوه قسمه دي : مطرده ، منعكسه :

دليل مطرد دوي دې ته وايي : ما يوجد الحكم بوجوده ، داسې دليل قائم کړي چې د هغې د وجود سره حكم خود بخود ثابت شي .

او هر چې منعكسه دي : ما ينتفى الحكم بانتفائه . دد غه دليل مطرد منعكسه چې عبارت ده د عقليه نه كه چا پيش كړو درته نو د فعه به يې كولې شي بسبعة طرق په اوه طريقو سره اصولو كې تاسې ويلې الأسولة المتوجه على القياس المطرد سبعة ، اعتراضات چې متوجه دي په قياس مطرد باندې اوه دي .

اول د هغې نه ممانعه ده ، دوهم د هغې نه القول بموجب العلة ،دريم قلب ،څلورم عكس، پنځم فساد الوضع ، شپږم نقض ، اوم معارضه .

دليل عقليه مطرّد يا منعكسه دفع كولې شي په سبع طرق باندې يا په ممانعه باندې.

ممانعه په دوه قسمه ده : (۱) منع العلة ، (۲) منع الحكم ، مقيس او مقيس عليه علت مشترک حکم دا اركان دي لپاره د قياس اصولي ، صغرى كبرى حد اوسط او نتيجه .

په اقتراني كې اركان شول لپاره د قياس منطقي نو اوله دفعه د دليل عقلي منعكس مطرد په ممانعت سره يا ممانعه د حكم يا ممانعه د علت ممانعه د حكم څه معنى علت مشتركه و حكم مقيس او مقيس عليه علتي مشتركه او حكم دا علت مشتركه په كې نفي كړه هغې لپاره لار وګوره چې علت مشترک يې باطل شي نو حكم خپله ختم شو قياس د مقيس عليه په مقيس باطل شو .

دوهم منع الحكم علت تسليم كړه خو حكم مه منه د دواړو لپاره اصولين يو مسئله زمونږ او د شوافعو مينځ كې اختلاف مثال كې پيش كوي .

ليلة الفطر كې يو سړي مړ شو ده باندې صدقه فطر لازمه شوه او كه نه د آخري روژې ماښام لمر پرې پريوت مړ شو دده سرسايه شته او كنه شوافع وايي سرسايه يې لازمه ده احناف وايي سرسايه نشته دي شوافع فيصله او حكم جوړوي صدقة الفطر توجب على موته ليلة الفطر شپه دواړه اختر كې په مرګ سره واجبه شوه سرسايه ځكه لان العلة وجوبها الفطر ،

Scanned by CamScanner

علت د وجوب د صدقه فطر د آخري ورځې ده چې روژه ماته شوه غروب پرې راغې بس صدقه لازمه شوه علت موجود شو .

ته ممانعه وکړه ددوي دغه دليل نه په منعه د وصف او علت سره نه منمه دا چې علت د وجوب د صدقه فطر لپاره فطر دي بلکه علت د وجوب د صدقې فطر د اتمه وو نه دي وجود د هغه ذات دي چې د هغه مشقت په ځان باندې برداشت کوي په دې خو اتفاق دي چې وخت د اداء د صدقې فطر بعد طلوع الفجر دي د اختر په ورځ د سحر نه وروسته ده وخت يې هغه دي او علت د وجوب لپاره هغه رأس او ذات دي چې د هغه مشقات ځان باندې برداشت کوي هغه وخت کې وګوره چې هغه ذات شته او که نو ذات نشته سړي مړ دي نو صدقه څنګه لازمه شوه دليل ورباندې دا حديث مبارک دي :

أدوا عمن تموّنون .(المبسوط ج ٤ ص ١٣٤)

ادا کړي صدقه فطر د هر هغه چا نه چې د هغه مشقت په ځان باره وي لکه واړه ماشومان د چا مشقت د نفقې خرچې جامې سکنی په تا باندې وي د هغوي نه يې ادا کړي.

نو دا ممانعه شوه په **منع الوصف** باندې هغوي علت د وجوب د صدقه فطر وګرځوه تا وويل چې نه منم چې علت يې فطر ده بلکې علت يې رأس هغه دي چې مشقت يې په ځان باندې برداشت کوي په وخت د وجوب د اداء کې دغه رأس نشته نو صدقه هم نشته دوهمه ممانعه ممانعه د حکم ده علت تسليم شي حکم و نه منلې شي زمونږ او د شوافعو مينځ کې يو بل اختلاف دي جمهور ائمه وايي په مسح کې تثليث نشته شوافع وايي چې په مسحه کې تثليث دي دې کې شوافع ځان ته دي او داسه کې لاس خپي وينځل د تثليثاتو نه دي خو د سر مسح يو ځل ده شوافع وايي نامسحه به هم دري ځل کوي هغوي دليل پيش کوي :

المسح ركن في باب الوضوء فليسن تثليثه كالغسل .

غسل د اندامونو ثلاثو مقيس عليه شوه مسح د سر دا مقيس شو علت مشترکه په وسط کې کونه فرضاً فرضاً شو حکم په مغسولاتو اندامونو ثلاثو کې تثليث مسنونيت د هغوي شو دا حکم نقل شو مسح لره دلته هم دا حکم د تثليث شو هغوي يو قياس وکړو : ته دغه حکم **فليسن تثليثه كالغسل** په مقيس عليه کې حکم د مسنونيت د تثليث نفي کړه داسې

او وایه اصلا تثلیث د مسنوناتو نه، نه منم بلکې اطالت په قدرې مفروض باندې په مفروضاتو کې د مسنوناتو نه وي هر یو شی چې فرض وي په هغه فرض کې زیادت په هغه فرض کې اطالت دا د مسنوناتو نه وې لکه قیام نفس قیام فرض ده اطالت په کې مسنون ده رکوع فرض ده اطالت یې مسنون نو اصل کې تکریر د مسنوناتو نه نه دي بلکې زیادت او اطالت د مسنوناتو نه دي په قدرې مفروض کې اوس دغه اطالت او زیادت په مغسولاتو دا ندامونو کې متصور نه وه بغیر د تکریر نه نو مونږ حکم وکوه چې تکریر د مسنوناتو نه اصل کې زیادت د مسنوناتو نه وه حکم زیادت د مسنوناتو نه دي اطالت دي په قدر مفروض باندې خو دا اطالت او زیادت په مغسولاتو کې متصور نه وه بدون د تکریر نه نو مونږ قول وکوه چې تکریر د مسنوناتو نه دي حکم منعه شو چې تکریر ته مسنون مه وایه زیادت اطالت په قدرِ مفروض باندې مسنون وګڼه هر چې مسئله د سر ده هلته اطالت او زیادت پوره کیږي په استیعاب باندې نو ضرورت نشته تثلیث لره نو استیعاب د مسنوناتو نه شو تکریر ته څه ضرورت پاتې شو دا او له دفعه د قیاس عقلیه منعکسه مطرد ممانعې سره په منعه د علت یا منعه د حکم دویمه دفعه د دلیل عقلې مطرد یا منعکسه قول دي بموجب العلة قول بموجب العلة دوي چاته وایې تسلیم کون الوصف علة وبیان أن معلولها غیر ما ادعاه المعلل علت مشترکه په مینځ مقیس او مقیس علیه کې تسلیم کړي شې تسلیم کون الوصف علة ومنلې شې چې علت همدغه دي وبیان أن معلولها غیر ما ادعاه المعلل خو بیرته واضحه شې دا خبره چې علت دغه دي خو معلول هغه نه دي چې تاسې راویسته دي هغه حکم نه ده چې تا راویستې دې مثال د احنافو او موالکو مینځ کې اختلاف دي په غسل د مرفق کې جمهور أئمه په دې قائل دي دري واړه امامان دا ښنګله دا خله ده په مغسول کې امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ دا مرفق داخل نه دي په مغسول کې لازمه نه ده یعنې قدرې مفروض کې، نه ده نو دري واړه امامان وایې چې مرفق داخل په قدرِ مفروض د مغسول کې او امام مالک صاحب وایې نا دا داخل نه ده په قدرې مفروض کې لازم نه ده سنت او مستحب به وې خو فرض نه ده دي وایې هغه دلیل وایې إن المرفق حد فلا یدخل تحت المحدود لان الحد لا یدخل فی المحدود وایدیکم إلی المرافق دا حد شو دا غایه شوه دا مرفق چې ذکر شوې دا حد دي نو دا په محدود

Scanned by CamScanner

کې نه داخليږي ځکه حد محدود کې داخل نه وي نو چې مرفق حد وګرځيده نو محدود چې مغسول ده په هغې کې داخل نه شو په دليل د لان الحد لايدخل في المحدود سره ته اوس تسليم ددې علت او دليل وکه منم چې الحد لايدخل في المحدود دا علت مسلم دی خو حکم داسې راوباسه چې هغه غير وخيژي د هغه چا نه ادعاه المعلل اوس ته وو ايه دا لاس که د پنجې خوا نه حد يې ښنګل شي نو د اوږې خوا نه راشه نو ښنګل حد وګرځوه د متروک نه د مغسول نو هغوي اوس د پنجې خوا نه شروع کوي ښنګل حد ګڼي نو حد چې په محدود کې نه وي داخل نو مرفق په مغسول کې نه دي داخل .

ته ورته د بره خوا نه راشه نو دا مرفق حد د مغسول هم دي حد د متروک هم دي نو او وايا دا ښنګل حدالمتروك فلا يدخل فى المتروك لان الحد لا يدخل في المحدود دا مرفق حد د متروک دي او حد په محدود کې داخل نه وي نو مرفق په متروک کې داخل نه ده مغسول کې خپله داخل شوه ديته ممانعه ويلى شې ديته قول بموجب العلة ويلې شي تسليم كون الوصف علة و بيان أن معلولها غير ما ادعاه المعلل علت و منلې شي خو هغه حکم بل ثابت شي خلاف د هغې نه چې معلل ثابت کړې وي .

دريم دفع د قياس عقلي مطرد يا منعکسه هغه قلب ده قلب لره هم اصولين دوه اسمين ذکر کوي قلب الحكم او قلب العلة ، د هغې طريقه داسې ده جعل علة الخصم معلولا و معلوله علة ، د خصم علت معلول کړه او معلول يې علت کړه يا دوهمه طريقه دا جعل سائل ما جعله المعلل علة لما ادعاه من الحكم علةً لضد ذلك الحكم ، سائل چې مدعي شي نو معلل ورته ويلې شي د کوم حکم لپاره علت جوړ کړي همدا علت را واخلي د هغې حکم ضد پرې ثابت کړي نو جعل سائل ما جعله المدعي يا معلل علةً لما ادعاه من الحكم علتاً لضد ذلك الحكم ، علت هغه را واخلي حکم پرې غير ثابت کړي ، فيصير حجةً للسائل دون المعلل والمدعي ، مثال د هغې لپاره زمونږ او د شوافعو مينځ کې په يوه جزيه کې اختلاف ده د رمضان روژه چې کله رمضان راشي د شوافعو راي داده د روژه نيونکي لپاره تعين قصد قلبي په رمضان کې روژه

Scanned by CamScanner

نیو نکي لپاره د فرائضو نه ده د نیت تعین به کوي که د نیت تعین یې ونه کړو دغه روژه یې نه صحیح کیږي.

احناف وایي نیت ضروري دي ښه خبره ده خو که عبد تعین کوي او که نه یې کوي شارع تعین کړي ده د قضا روژه د کفارې روژه په کې نه صحیح کیږي نور هیڅ هم نه صحیح کیږي، ځکه د شارع تعین موجود ده که دده تعین وي که نه وي شارع تعین کړي دي تعین عقد قلبي ددې له عابد سره تعلق لري او قصد د عابد په مقابله د قصد الله تعالی وارادته کې چې تعین هغه کړي د اله العالمین تعین مقدم ده په تعین د عبد باندې.

هغوي یو قیاسي مثال پیش کوي : **ان صوم رمضان فرض فشرط فیه التعین کالقضاء**، قضاء مقیس علیه که رمضان مقیس که علت مشترکه کونهما فرض دا فرض ده حکم هلته په قضاء کې تعین د صائم نه نو حکم دلته هم تعین د صائم نه.

مونږ جواب له دې نه کوو : **لا یشترط التعین فیه بعد ما تعین الیوم کالقضاء**، د عبد له خوا تعین ته هیڅ ضرورت نشته وروسته له دې نه چې تعین د یوم له شارع نه راغلي لکه قضاء تا چې د قضاء لپاره یوه ورځ متعینه کړه له مخکې نه هغه ورځ چې راشي دوهم تعین ته هیڅ ضرورت نشته نو د عبد نه چې تعین راغې دوهم تعین ته ضرورت نشته نو چې شارع نه تعین راغلې د عبد تعین ته څه ضرورت ده علت ومنلې شو خو حکم ضد د هغې باندې ثابت شو.

څلورمه دفعه د قیاس عقلیه مطرد یا منعکسه په عکس سره کیږي عکس **تمسک السائل باصل المعلل علی وجهٍ یکون المعلل محتاجاً إلی وجه المفارقة بین الاصل والفرع**، دا دوه خصمین چې یو مدعي ده چې معلل هم ورته وایي ځکه علت او تعلیل دې بیانوي دا دوهم تعلیل دې راپاخي سائل باصل المعلل معلل په علت استدلال وکړي دا سې یو عجیب استدلال وکړي چې مدعي مجبوره شي مفارقې ته په مینځ ددې علت او حکم کې چې اصل او فرع دي دده د علت نه دا سې یوه جزیه راوباسي چې مدعي خپله هم مجبوره شي چې زما د علت او زما د حکم یعنې د اصل او فرع په مینځ کې مفارقه جدائي په کار ده نو دې ته عکس ویلې شي مثال زمونږ او د شوافعو په مینځ کې جزیه اختلافي ده زنانه چې کوم زیورات لري نصاب ته چې ورسیږي، احناف وایي په دې باندې زکات شته دي.

Scanned by CamScanner

شوافع وايي زنانو و باندې په زيوراتو کې زکات نشته څومره زيورات چې ولري زکات په کې نشته، په آحاديثو کې د امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ د مذهب په تائيد ډير زيات روايات دي، هغوي عقلي قياس داپيش کوي: الحلي اعدت للابتذال فلا تجب فيه الزكوة كثياب البذلة ،
جامې د استعمال مقيس عليه ګڼړه د زيوراتو د استعمال مقيس علت مشترکه کونها للبذلة للبذلة حکم په جامو د استعمال کې عدم زکوة دلته هم حکم عدم زکوة دا قياس شو ته اوس عکس په شکل د دفعه ددې قياس وکړه ورته ووايه تا قياس دې د پاره مقيس عليه ثياب البذلة راويستي ستا د قياس په شان به زه هم قياس وکړم: هغه زيورات سپين زر وغيره چې سړو استعمال کې راوستې دي لا تجب فيه الزكات ځکه چې دا اعدت للابتذال دا استعمال لپاره دي فلا تجب فيه الزكوة كثياب البذلة .

نو اوس شوافعو ته وايو چې سړو کله چاندې د ځان د استعمال لپاره جوړه کړه زکوة په کې شته نو دوي وايي هاو شته په کې نو ستا علت خو هلته هم موجود ده کنه هغه هم د ابتذال لپاره دي او دا هم د ابتذال لپاره ، دده علت او قياس دي راواخيست اوس دې مجبوره دي چې دې به دا خبره هم کوي چې نارينه د استعمال د پاره سونا ساتي نو هم زکات په کې نشته يا به دا خبره کوي که دا خبره نه کوي نو د خپل اصل او فرعې مينځ کې به د مفارقت قول کوي نو دې ته عکس ويلې شي .

پنځمه دفع د قياس عقلي مطرد منعکسه فساد الوضع ده ددې آسانه معنی داده معلل او مدعی دغه علت وضع کړي د اثبات ددغه حکم د پاره ته راپورته شي سائل جعل السائل العلة وصفاً بحيث لا يليق بهذا الحكم ، سائل دا علت داسې يو وصف جوړ کړي چې دغه حکم دې سره ملائم مناسب نه وي نو فساد د وضعي تا چې تعين او وضع ددې علت دې حکم ته کړي ملائمه او مناسبه نه ده.

زمونږ او د شوافعو مينځ کې يوه جزيه اختلافي ده دا خبره اتفاقي ده چې ارتداد د احد الزوجين سبب د زوال د نکاح جوړيږي .

Scanned by CamScanner

سبب د مفارقت : ښځه او خاوند کې یو مرتد شي نو ارتداد د احد الزوجین سبب د زوال د نکاح جوړیږي دا خبره اتفاقي ده نو اوس اسلام د احد الزوجین دا سبب لپاره د زوال د نکاح سابقې جوړیږي او که نه دا خبره اختلافي ده : احناف وایي ارتداد د احد الزوجین سبب د زوال د نکاح جوړیږي خو اسلام د احد الزوجین سبب د زوال د نکاح سابقې نه جوړیږي ښځه او خاوند کې یو ه اسلام قبول کړه بیا هم په زړه نکاح پاتې کیدې شي هغوي دلیل وایي : **الإسلام أحد الزوجین اختلاف في الدین فیفسد النکاح کارتداد أحد الزوجین** ، نو ارتداد د احد الزوجین مقیس علیه اسلام د احد الزوجین مقیس علت مشترکه په دواړو کې اختلاف د دین حکم په صورت د ارتداد کې زوال د نکاح حکم په اسلام کې د ارتداد احد الزوجین هم زوال د نکاح دا قیاس شو ددوي ته پرې فساد د وضعې وکړه دا کوم علت چې اختلاف د دین ده وضعه یې کړو د زوال د نکاح لپاره او قیاس یې کړو اسلام د احد الزوجین په ارتداد باندې نو ګویا کې قیاس د اسلام په ارتداد راغې او په ارتداد کې زوال حکم وه نو په اسلام کې یې هم زوال حکم وګرځوه .

اوس راشه چې دا اسلام سبب د اتفاق یو ځای والې دي او که د تفرقې دي ارتداد خو هسې هم تفرقه ده اسلام سبب د تفرقې کیدې شي او کنه نو جواب ورته دا وکړه چې **الإسلام عاصم غیر مزل** ، اسلام خو د حقوقو محافظ دي ملکیت نور هم تاموي زائله کوي یې نه تا خو اسلام مزل ثابت کړو نو **کون العلة وصفاً بحیث لا یلیق بهذا الحکم** .

علت نه دا سې وصف جوړ کړې چې کوم حکم معلل ثابتوي هغه دې سره ملائم نه وي نو ارتداد خو معلومه خبره ده سبب د تفرقې ده او هر چې اسلام ده دا خو سبب د اتفاق او اتحاد ده نو دا ته څنګه سبب د تفرقې جوړوي .

شپږمه دفع د دلیل عقلي مطرد یا منعکسه نقض دي ، نقض چاته وایي : **وجود العلة بدون الحکم** ، هغه چې کوم علت راویستلې هغه علت پیدا کړه او حکم نه وي خپله هغه مجبوریږي فساد ته په کې لکه د حنابلو رایه داده ظواهر هم پرې قائل دي چې نیت په اوداسه کې د فرضو نه دي دلیل وایي : **الوضوء طهارة فالنیة شرط فیه** ، اودس طهارت دي نیت په کې

Scanned by CamScanner

شرط دي ، مونږ وايو منقوض بغسل الثوب ، ستا دليل منقوض دي په غسل د ثوب سره .

تا دليل کې ويلي چې هر طهارت کې نيت شرط دي نو په دې کې هم شرط دي نو دا خبره چې هر طهارت کې نيت شرط باطله ده منقوضه ده په غسل د ثوب سره يو سړي جامې ووينځلې خو په نيت د طهارت يې و نه وينځلې نو نيت په کې نشته طهارت راغې نو دا نقض دي وجود د علت بدون الحکم .

او مه دفع د قياس عقلي مطرد يا منعکسه هغه معارضه ده لکه د شوافعو سره همغه جزيه اختلافي ده چې تثليث په مسحه کې هغوي د مسنوناتو نه ګرځوي جمهوريې نه ګرځوي قياس د هغوي دا دې چې : المسح رکن في الوضوء فليسن تثليثه کالغسل ، مغسولات مقيس عليه کړه ممسوحات مقيس شو علت مشترکه رکنيت رکنيت شو ، حکم هلته تثليث دلته هم تثليث شو ته ورته معارضه د قياس وکړه ورته ووايه : المسح رکن فلا يسن تثليثه کالمسح على الخفين والتيمم دا مسحه رکن ده خو تثليث يې سنت نه ده لکه مسحه په خفينو او تيمم باندې هلته تثليثات سنت نه دي نو دلته هم تثليث سنت نه شو نو ده قياس وکړو د مسح په غسل باندې مونږ قياس وکړه د مسحې په مسحې باندې معارضه هم ده د معارضې په صورت کې بيا ترجيح قوي دليل ته ورکولې شي نو معلومه خبره ده چې قياس د ممسوح په مغسول باندې او قياس د ممسوح په ممسوح باندې نو دا قياس اولى شو د هغه قياس نه چې دوي په مغسولاتو کړې ده دا معارضه ده .

دوهم دليل :

دوهم دليل سمعي دي ددې نه اصولين تعبير کوي په دليل مؤثره سره دليل مؤثره دوي چاته وايي ما لا ينتفي الحکم بانتفائه د دليل په نفي سره حکم نه نفي کيږي ځکه چې کيدې شي دليل مؤثره سمعيه کې يو حکم ثابت شي بعشرة دلائل سره يو نفي کړه په يو اعتراض وکړه په بل به ثابتيږي نچوړيې داسې ده مطرد لکه ته چې قياساتو باندې دليل پيش کړې او سمعيه د قرآن سنت اجماع نه دليل پيش کوي نو دا مؤثره دي دا سمعيه دي او قياسات چې دي هغه عقليه مطرد منعکسه دي د هغې د فعه بسبعة طرق ده ددې د فع په يو څيز ده چې

Scanned by CamScanner

معارضه ده هسې نه چې چا دليل کتاب الله نه پيش کړې وي ته پرې ممانعې پيش کوي فساد الوضع پيش کوي قول بموجب العلة پيش کوي يا قلب يا عکس يا معارضه نقض يوه هم نه شي کولې په غير د معارضې نه په دليل سمعيه کې دفع صرف په معارضه وي چې آيات چا پيش کړه معارضه کې آيات درنه غواړي او که حديث يې پيش کړو نو په معارضه کې به حديث پيش کوي نو بيا ته هلته د نص په لحاظ د متن په لحاظ اخذ بالعمل او تعامل په لحاظ وجوه د ترجيح شته کنه چې په کومه طريقه ترجيح وي هغې ته به ترجيح ورکوي نو دا دويم دليل مؤثره شو چې دې ته دليل سمعي ويلې شي نو دفع يې کيږي په معارضه باندې بل شي باندې يې دفع نه شي کيدې.

دا دليل سمعيه بيا په دري قسمه دي: اول د هغې نه کتاب الله دي، دويم ددې نه سنت رسول دي، دريم ددې نه اجماع ده، زه اجمالي په اصولو تيريږم دا تاسو ته تير شوې هم دي خو چې مستحضر شي درته او دا فن د مناظرې له فن اصولو سره ولړې باقي دا تاسو ته بار بار تير شوي دي، اول: د أدلوو سمعيو نه کتاب الله دي د هغې لپاره شل (۲۰) قسمونه دي قسم اول د هغې خاص دي چې دا راجح دي په نورو باندې قسم ثاني د هغې نه عام دي بيا مشترک دي بيا مؤول، ټول د اصول الشاشي نه واخله تر آخره ټول دا ذکر کوي کتاب الله خاص عام بيا چې کله دلائل راشي په هره مسئله کې مثال دعا بعد السنة کې چې ته دليل پيش کړې **إِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ** چې فارغيږې له عباداتو نه **فاتعب بالدعاء** نو وايي چې دا خو عام دي نو عام هم د قرآن کريم نه قسم دي قرآن کريم استدلال کې پيش کول جائز دي که نه دي جائز نو اصولين څنګه وايي چې خاص دي عام دي هره مسئله کې خو خاص نه وي کنه نو که هر مسئله کې خاص زه له تاسو نه وغواړم نو يقين وکړې چې د مانځه فرائض به هم پيدا نه کړې دا ټول استدلالات د عام نه دي مثلاً د ماسپخين مانځه کې قيام څنګه دي نو ته به وايي چې فرض ده څه دليل ده پرې: **قوموا لله قانتين** نو کوم ده چې ماسپخين په کې ذکر ده نو دا خو عام دي نو د خاص لپاره خو ترې نه استدلال کولې شي نو د عام نه استدلال خو څه ناروا نه دی او په هغه وخت کې **عند انتفاء الخاص يستدل بالعام** دا خو د اصولو قاعده ده خاص چې منتفي شي نو استدلال خود بخود عام نه کيږي د احنافو اصول خو عام قطعي ګڼې په شان د

Scanned by CamScanner

خاص نو چې هغه هم قطعي دا هم قطعي معارضه هم کیدې شي البته عام مخصوص البعض چې استثناء ترې وشي هغه بیا ظني ده د خاص مقابله بیا نه شي کولې نو خاص عام مشترک مؤول.

بل ظاهر دي او نص دي مفسر او محکم خفي مشکل مجمل متشابه حقیقت او مجاز صریح او کنایه نو شپاړس شول استدلالات څلور شول استدلال بعبارة النص، باشارة النص، بدلالة النص، باقتضاء النص دا شل قسمونه شول.

دویم دلیل د سمعیه مؤثره نه سنت رسول دي د هغې نه تعبیر په آحادیثو سره کیږي او علم الحدیث په دوه قسمه ده د علم روایت الحدیث علم درایت الحدیث.

درایت الحدیث اصول الحدیث ته ویل کیږي اصول حدیث د اصولو کوم اقسام چې تاته بنایي مصطلح الحدیث او روایت الحدیث **هو علم یعرف فیه أقوال النبي ﷺ أو الصحابة أو التابعي وأفعاله وتقریراته وأوصافه.**

هغه علم دي چې هغې کې د نبي اکرم ﷺ اقوال افعال تقریرات او صاف ذکر کیږي دغه شان په هغې کې اقوال الصحابة او تابعین ذکر کیږي خو دا په نزد د علماء اصول حدیث باندې، هر چې په نزد د علماء اصولیین باندې علم روایت الحدیث عبارت دي: **عما اضیف إلی النبي ﷺ من قول او فعل**، د اصولینو په نزد حدیث هغه ده د کوم قول فعل نسبت چې نبي علیه السلام ته وشي د صحابي او تابعي قول فعل ته دوي حدیث نه وایي او په نزد د محدثینو باندې صحابو ته منسوب هم حدیث دي خو حدیث موقوف ورته وایي چې تابعي ته منسوب شي هغه هم حدیث دي حدیث مقطوع ورته وایي.

نو اصطلاح د محدثینو له اصولینو نه عامه ده نو اصولین **ما أضیف إلی النبي ﷺ من قول او فعل**، او په نزد د محدثینو باندې: **هو علم یعرف فیه أقوال النبي ﷺ و أفعاله و تقریراته و أوصافه وأقوال الصحابي والتابعي**، دې ټولو ته حدیث ویلې شي.

موضوع د دغه روایت علم الحدیث **ذات النبي ﷺ من حیث انه رسول**، او چا

Scanned by CamScanner

ويلي : **الرواة والمروياة** ، د راويانو او مرويانو بحث دا موضوع د دې فن ده .

او هر چې علم درايت الحديث دي چې اصول حديث ورته وايي امام سيوطي رَحِمَهُ اللهُ راغونډ کړي په دغه شعرونو کې :

علم الحديث ذو قوانين يحد يدرئ بها أحوال المتن والسند

فذاك الموضوع والمقصود أن يعرف المقبول والمردود

علم حديث خاوند د قوانينو ده تعريف يې کولې شي په دې سره چې د دې په وجه احوال د متن او سند معلوميږي نو دا درايت الحديث شو همدغه يې موضوع هم ده چې متن او سند .

غرض او غايه يې داده چې مقبول روايت د مردود نه بيل او جدا شي .

نو دويم د دليل سمعيه نه حديث مبارک شول : دا حديث بيا په دوه قسمه ده متواتر او خبر واحد حديث متواتره عبارت دي : **عن الخبر الذي يكون الرواة كثيرين بأن يكون جمعهم بالكذب محال .**

روات د سند يې ډير زيات وي محال وي چې دوی دې راغونډ شي په دروغو باندې.

ويكون تعداد كثرتهم باقٍ إلى آخر السند .

تعداد د کثرت آخر د سند پورې باقي وي .

د سند په باب کې به نيتجه تابع د اخس ارذل خامخا ګرځوي مثلاً مشهور هغه چې دري يا فوق د دريو نه سند بيان کې حد د تواتر ته نه وي رسيدلي .

عزيز هغه چې دوه دوه راويان ولري .

خبر واحد هغه چې يو يو راوي ولري .

اوس دې وخت کې د مصنف د کتاب او د نبي عَلَيْهِ السَّلَامُ مينځ کې **خمسة** وسائط راغلي يا ستة وسائط راغلي کله ثلاثي يا رباعي راغلې .

نو که په زمانه د صحابوو کې لس راويانو روايت وکړو بيا د هر يو نه لس لس تابعينو روايت وکړ دې هر يو نه بيا لسو لسو نورو وکړ دا دري طبقې په تواتر کې وچليدي .

Scanned by CamScanner

په څلورمه طبقه کې یو سړي روایت وکړ پنځمه طبقه کې بیا لسو روایت وکړ مصنف ته په لسو سندو راغې نتیجه تابع د اخس ارذل دوي ورته خبر واحد وایي دديوې طبقې د لاسه اګر که بره هم لس دي ښکته هم لس دي خو دا مینځ کې خبر واحد راغې نو دا خبر واحد شو دغه شان مشهور یا متواتر سنداً شته خو په یوه رتبه کې عزیز شو دوه دوه راغلل بس دغه حدیث عزیز دي نو متواتر عبارت د هغه خبر نه ده چې رواة یې کثیرین وي او توافق یې په کذب محال وي او تعداد د کثرت یې باقي وي آخر د سند پورې دغه شان ته حدیث متواتر په احادیثو کې ډیر قلیل دي چا ویلي یو ده چا ویلي دوه دي او چا ویلي دري دي نو حدیث متواتر سنداً ډیر قلیل دي

تواتر بیا په څلور قسمه دي : (۱) تواتر الاسناد ،(۲) تواتر الطبقات ، (۳) تعامل ، بعضې څیز داسې وي چې په سند سره تواتر نه لري خو په تعامل سره تواتر لري. مسواک چې په کومو احادیثو ثابت ده هغه اخبار احاد دي هر یو سند یې چې راواخلی خبر واحد دي یا حداقل عزیز به وي خو که تعامل ته راشو کون المسواك من الدين په تواتر یې تعامل ثابت که هر چا ته پته ده چې دا من الدین دي که چا انکار وکوه چې مسواک د دین نه نه دي نو کافر کیږي ځکه تواتر نه انکار راځي تواتر مفید د علم قطعې وي منکر یې کافر ده شاه انور شاه کشمیر رَحِمَهُ اللهُ په إكفار الملحدين عن ضروريات الدين کې په عوامو کې دا مشهوره ده چې منکر د فرضو کافر ده او د واجبو او سنت منکر کافر نه دي په دي مسئله کشمیري صاحب تحقیق کړي او بیا یې ویلي چې دا هغه مسنونات دي چې کونها من الدين ثبوت یې په دین کې په تواتر وي که څرته مسنون وي مستحب یا مباح وي خو ثبوت یې په دین کې به تواتر سره وي تواتر یا سندي وي یا په تعامل وي نو بیا یې په انکار کفر لازمیږي بیا یې مثال کې مسواک پیش کړې چې دا په اخبار احاد سندا ثابت ده خو کونها من الدين دا په تواتر تعامل ثابته ده دغه شان عمامه هم ده روایات په دي باره کې چې څو مره هم زیات دي اخبار احاد دي یا قوي یا ضعیف خو کونها من الدين دا ثابت په تواتر سره یا په تعامل سره ده که چا وویل چې عمامه من الدين نه ده نو کافر کیږي ورباندې ځکه د تواتر نه انکار راځي یو څیز به مباح وي خو کونها من الدين په تواتر ثابت شي نو منکر یې کافر کیږي لکه اباحت د لحم د بقرې

Scanned by CamScanner

اكل من مباح دي خو كونها من الدين دا په تواتر ثابته ده هر بچي ته دا پته ده چې هندو يې ناروا ګڼي مسلمانان يې روا ګڼي نو که چا وويل چې دا من الدين نه ده يا جائز نه ده نو کافر کيږي نو دريم په تواتر تواتر تعامل دي.

(۴) څلورم تواتر على قدر المشترك دي تواتر على قدر المشترك هغه دا وي چې د سند په لحاظ سره خبر واحد وي خو مجموع من حيث المجموع چې را واخستلې شي حد د تواتر ته رسيږي لکه معجزات د سيدنا نبي المختار صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د نبي اکرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ معجزات هر يو که را واخلي نو سنداً په تواتر نه ده ثابته سنداً خو د ټولو معجزاتو سند و نه راغونډ کړه آحاديث را واخله نو قدر مشترک دا خبره ثابتوي چې أن النبي صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كان ذو المعجزة، چې نبي کريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خاوند د معجزې وه که چا وويل چې نبي عَلَيْهِ السَّلَامُ معجزې نه لرلې کافر کيږي پر باندې ځکه داد تواتر على قدر المشترك نه انکار راځي که د يو معجزې خاصې نه انکار وکړ ضلال او ګمراهي به راشي خو کافر کيږي نه ځکه په خبر واحد ثابته وي د شجرې د معجزې نه د ګوتو نه کومې اوبه چې رابهر شوې وي دا ټولې معجزې چې را واخلي بغير د هغه انشقاق د قمر نه هغه په نص قطعي ثابت ده چې نور څو مره معجزات دي په نصوصو قطعيو نه وي ثابت که انکار ترې وکړي ضلال دي خو کفر نه دي خو که چا وويل چې نبي عَلَيْهِ السَّلَامُ معجزې نه لرلې کافر کيږي ځکه معجزه د نبي عَلَيْهِ السَّلَامُ ټول آحاديث چې راغونډ کړي نو على قدر مشترك دا ثابتوي چې انه كان ذوالمعجزة، دا تواتر على قدر مشترك شو، اول حديث حديث متواتر وه.

دويم د حديث نه خبر واحد د خبر واحد متعدد اقسام دي خو په اعتباراتو مختلفوو باندې اعتبارات به ځکه ورکوي چې دا تقسيم او تعريف کې څه فرق دي ؟تعريف دې د پاره کيږي چې د هغه څيز ماهيت ذهني وپيژندل شي او تقسيم دې لپاره کيږي چې د هغه څيز وجودي خارجي وپيژندل شي نو دا تقسيم په خپله مفيد د تعريف دي په خارج کې يې تاته در ښايي لکه تعريف چې مفيد د تعريف ده نو هر کله چې ته د يو څيز تعريف وکړي او ثانياً يې بل تعريف کوي نو تعريف د معرف تحصيل د حاصل دي نو د غه شان ته تقسيم د هغه څيز چې يو ځل تقسيم شوې ده دا هم تحصيل د حاصل دي چې يو ځل يو څيز تقسيم شي بيا بل تقسيم

Scanned by CamScanner

نه شي ورکولې ، اول تقسيم دي د تعريف لپاره خارجي کړي دي نو تعريفاتو کې معرفت ذهني وي او په تقسيماتو کې معرفت خارجي وي نو دواړه مفيد د تعريف شول نو تعريف د معرف چې تحصيل د حاصل دي نو تقسيم د هغه څيز چې تقسيم شده وي ثانياً هم تحصيل د حاصل دي نو هر کله چې يو څيز ته ثانياً تقسيم ورکوي نو اعتبار به يې بدلوي جهت به بدلوي نو خبر واحد ته مونږ اوس ډير تقسيمات ورکوو خو په اعتباراتو مختلفوو په جهاتو مختلفوو چې تحصيل د حاصل رانه شي نو خبر واحد باعتبار الانتهاء على ثلاثة اقسام .

امام بخاري رَحِمَهُ اللهُ او نور کتب د حديثو دې جانب ته ابتداء د سند وايي صحابي چې کوم اړخ کې واقع ده انتهاء د سند د حديث مرفوع که بيا حديث موقوف وه تابعي چې کوم ځای کې واقع دي انتهاء د سند هغې ته وايي که حديث مقطوع وه تبع تابعي چې کوم ځای کې واقع دي انتهاء د سند هغه ته کيږي نو ابتداء د سند او انتهاء د سند نو خبر واحد انتهاء د سند په اعتبار سره په دري قسمه دي : (۱) مرفوع ، (۲) موقوف ، (۳) مقطوع .

مرفوع هغه مسند ته ويلې شي چې اتصال تر ذات د نبي کريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وي او موقوف هغه حديث دي چې انتهاء تر صحابي وشي د صحابي فرموداتو ته حديث موقوف وايي او مقطوع هغه حديث دي چې انتهاء تر تابعي وشي نو د وهابيانو کتب مه مطالعه کوي که وي ګورئ نو ځای پر ځای ليکلي وي هذا حديث موقوف لا حجة في الموقوفات هذا موقوف ددې حديث انتها تر صحابي ده لاحجة في الموقوفات د صحابو خبره دليل نه ده .

داخبره يې تريو ځايه صحيح ده خو بيخي غلطي کوي اهل ددې نه دي دا خو د مجتهدينو باره کې داخبره ده چې موقوف حجة على المجتهد نه دي امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ يو قول کړي ده ته ورته مقابل کې د ابن عباس صاحب قول پيدا کړي او ته يې راپورته کړي الزاماً يې حجت کړي په امام صاحب چې ابن عباس صاحب داسې ويلې او ته داسې وايې دا نه منمه ولې د ابن عباس صاحب خلاف کوي په مجتهدينو باندې په موقوفاتو استدلالات لازم نه دي هغوي اخذ من كتاب الله او سنة الرسول کولې شي دغه صحابوو هم اجتهاد کړي او دغه مجتهد هم اجتهاد کړي نو په دغه وخت کې قول د يو صحابي الزامي حجت په يو مجتهد نه جوړيږي خبره في الجملة جوړه ده چې موقوف لاحجة في الموقوفات خو للمجتهد او

Scanned by CamScanner

هر چې مقلد دي هغه خو د فقيه قول پيش کولې شي نو د صحابي قول به څنګه نه مني نو ډيره زياته غلطي کوي ځکه مجتهدين نه دي خو خبرې د مجتهدينو کوي.

نو په اعتبار د انتهاء سره په دري قسمه شو: (۱) مرفوع، (۲) موقوف، (۳) مقطوع.

دويم تقسيم د خبر واحد باعتبار الرواة، خبر واحد په اعتبار د روات سره هم په دري قسمه دي: (۱) مشهور، (۲) عزيز، (۳) غريب.

مشهور هغه حديث دي چې ثلاثه يا زائد على الثلاثة روايت وکړي په کل طبقاتو کې إلى اخر السند خو حد د تواتر ته نه وي رسيدلې. او عزيز هغه دي چې د هغې روايت وکړي اثنين من اثنين په کل طبقاتو کې إلى اخر السند.

دريم غريب: او غريب ما تفرد بروايته شخص واحد چې د هغې په روايت باندې شخص واحد تفرد کړې وي سواء في کل طبقات او که په طبقه واحده کې هر ځای کې چې وي اول کې دې متواتر وي بيا دې مشهور وي بيا دې عزيز وي چې په يو ځای کې تفرد راغې حديث غريب شو نو ګوري حديث غريب حديث ضعيف ته نه وايي حديث غريب خبر واحد ته وايي هغه خبر واحد چې سند کې رواة يو راغلې وي او دا څومره احاديث چې ګوري اکثر غريب دي نو که ترمذي شريف وګوري هذا حديث حسن صحيح غريب غريب څه معنى چې تفرد راغلې وي په روايت کې.

دريم تقسيم: خبر واحد باعتبار الصفة الرواة على ستة عشر قسماً:

خبر واحد په اعتبار د صفت د راويانو سره په شپاړس قسمه دي: (۱) صحيح لذاته، (۲) صحيح لغيره، (۳) حسن لذاته، (۴) حسن لغيره، (۵) ضعيف، (٦) موضوع، (۷) متروک، (۸) شاذ (۹) محفوظ، (۱۰) منکر، (۱۱) معروف، (۱۲) معلل، (۱۳) مضطرب، (۱۴) مقلوب، (۱۵) مصحف، (١٦) مدرج.

حديث صحيح لذاته دوي چاته وايي هغه حديث ته وايي چې روات يې عدل تام الضبط متصل السند غير معلل غير شاذ دي خمسه ته صفات د کمال الرواوي ويلې شي اسلام به وي عقل به وي عدل به وي تام الضبط وي غير معلل او غير شاذ به وي که راوي کې اسلام نه وي دا عظيمه جرحه ده، عقل به وي جنون به پرې نه وي راغلې آخر دايا مو کې خلط به پرې نه وي راغلې

Scanned by CamScanner

که کوم ثقه باندې آخر د عمر کې اختلاط راغلي وه نو ته به بيا د اسناد ګوري چې دا روايت له ده نه قبل الاختلاط شوې که بعد الاختلاط ترې شوې که بعد الاختلاط وي ضعيف دي اګر که راوي ثقه دي ډير کرته داسې شوي چې آخر د عمر کې په ثقه راوي اختلاط راغلې وي.

اوس عدل چا ته وايي عدل دوي ديته وايي چې راوي به صاحب د تقوی وي ذوقاً تقوا به د ده معمول ذوقي وي او د درون د خوي څښتن به وي او په عامو معمولاتو شرعيه وو کې به د عدل نه کار اخلي په هغه وخت کې به چې په کوم راوي معمولي د غلطي الزم ولږيده نو د هغه روايت به نه قبليده وايي کيدې شي دا په روايت کې هم عدل نه وي کړي.

تقوی به په کې وي متقي من الشرك به وي متقي من البدعة به وي متقي به د اهل زيغ نه وي د دوه اويا (۷۲) جماعاتو نه به نه وي د غه د دوه اويا (۷۲) جرحه بعض محدثين جرحه ګڼي بعضې يې نه ګڼي.

خو په کار داده چې وګڼلې شي شرح نخبه کې دې ته ابن حجر صاحب زور ورکړي دې ته چې د اهل زيغ جرحه دې جرحه شي اګر که په اسلافو کې دا جرحه نه وه ډير راويان د بخاري شته چې شيعه ګان دي دوي وايي چې دا جرحه نه ده نو کذب جرحه شوه او شيعيت جرحه نه شوه کذب جرحه ده او خارجيت قدريت جرحي نه دي بس د بعضو سلفو رايه ده خو هغوي يو علت وايي چې دغه ډلو ته څوک تللي دا د ډير کمال تدين نه تللي مطلب د ډيرې شيخي نه تللې اهلسنت يې پريخي دا نورو ډلو ته تللې نو دروغ نه وايي او بعضې منصفانه قول کوي يعنې څه علماء اهل زيغ باندې جرحه کوي بعضې يې تائيد وي بعضې منصفانه قول کوي وايي: روايت ته يې وګوري چې مروج د دوي د مذهب دي او که نه دي که روايت مروج مذهب د دوي وه بيا يې مه قبلوي لکه د شيعه روايت راغې او دې شيعه د اهل بيت تعريف کې حديث وويلو نو اوس دې صورت کې دا خو د دې مذهب دي نو داسې رويات د اهل تشيع بيا نه شي قبلولې يا د خوارجو په سند کې خارجي راغې متهم دي په جرحه باندې او هغه د اطاعة الامير خلاف يو قول پيش کړ دا دې هغه رايه ده د خوارجو اهلسنت سره فرق دا دې چې اطاعت د امراء اهلسنت لازم ګڼي او خوارج يې لازم نه ګڼي هغوي وايي که امير د وخت بادشاه د وخت نه ظلم وشو نو اطاعت يې لازم نه دي.

Scanned by CamScanner

او اهلسنت وايي چې اميريا بادشاه د وخت عادل وي که ظالم وي اطاعت يې لازم ده خو که کافر شو بيا به يې اطاعت نه کوي نو داد اهلسنت له خوارجو سره فرق دي له همدې وجې نه خوارج هر چيرته د بادشاه وخت په خلاف راا وچتيږي او اهلسنت يې مخالفت کوي نو عدل به وي نو په قيد دعدل سره خارج شو هغه راوي چې کاذب وي يا متهم بالکذب وي يا فاسق وي يا مبتدع وي يا مجهول غير معروف وي.

تام الضبط به وي دا ضبط يو ضبط الصدر دي بل ضبط الکتاب دي محدثين ضبط الکتاب ته ضبط نه وايي دوي چې ضبط تام يادوي ضبط الصدر ته وايي چې څنګه يې واوريدل کما حقه يې نورو ته ورسول څو څو ځل به دوي يو انسان باندې تجربه کوله هغې نه وروسته به يې بيا قبول کړو چې دې تام الضبط دي د صحيح لذاته په تعريف کې چې تام الضبط راغې نو خارج شو په دې سره واهم فحش غلط ډيرې غلطياني ترې کيږي او کثير الغفلة يا کثرت مخالفت د ثقه ګانو يا داوثق يا چې حافظه يې کمزورې وي.

متصل السند به وي په دې سره احتراز راغې د معلق نه چې صاحب د کتاب تعليق کوي امام بخاري رَحِمَهُ اللَّهُ د صحابي يو قول پيش کړو او سند نه وي د نبي عَلَيْهِ السَّلَامُ حديث پيش کړي او سند نه وي دې ته تعليق وايي اګر که امت کې تعليقات د امام بخاري رَحِمَهُ اللَّهُ د مقبولاتو نه دي له وجهې د اعتماد نه په ذات دده باندې که سند راوانخلي هم کافي ده خو په بخاري کې.

دارنګې مرسل ترې اووت مرسل هغه وي چې په هغې کې قطعه راغلې وي د يو راوي په انتهاء د سند کې مثلاً تابعي او وايي قال رسول الله دا مرسل د تابعي دي او صحابي وايي قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دا مرسل د صحابي دي يا منقطع منقطع هغه وي چې سقوط د راوي په وسط د سند کې وشي هغه مخکې چې کوم تعريف مونږ وکړو چې انتهاء تابعي ته شوې هغه مقطوع وه دا منقطع ده.

بل **معضل** دي معضل هغه دي چې سقوط د راوييانو متواليينو وشي په وسط سند کې يا ابتداء کې يا انتهاء کې، بل **مدلس** دي دا هغه دي چې په هغې کې وهم د سقوط د راوي وي تيقن نه وي د اګر ثقه سړي کوي هر سړي يې نه کوي، دې کې وهم د سقوط د راوي وي يقيني نه وي څوک چې مدلس وي نو بيا وګوري دا الفاظ د **اتصال السند** دي که د **غير اتصال**

Scanned by CamScanner

السند دي الفاظ د اتصال السند حدثني حدثنا اخبرني اخبرنا او د غير اتصال السند چې دې عن عني دي نو عنعنه د مدلس بيا قبوله نه ده او كه عنعنه نه وي په حدثني حدثنا سره وي يا اخبرني اخبرنا سره وي بيا د مقبولاتو نه ده نو حديث صحيح لذاته دا شو چې راوي يې عادل تام الضبط وي او متصل السند وي غير معلل غير شاذ وي.

دوهم قسم صحيح لغيره :صحيح لغيره دوي دې ته وايي چې عدالت باندې هم پوره وي اتصال السند كې هم پوره وي غير معلل غير شاذ هم وي مسلم هم وي صرف دا يو صفت چې تام الضبط دي دا ضبط يې ضبط تام نه وي سئ الحفظ ورته مه وايه يو سئ الحفظ دي يو ضابط دي يو ضابط تام دي صحيح لذاته كې ضبط تام شرط دي هغې نه محدثين په اسماء رجال كې په متقن سره تعريف كوي چې كله وايي هو متقن دي صاحب د ضبط تام دي نو چې كله دا يو صفت چې ضبط تام دي دا نفي شي اوس چې دا نفي شو نو سئ الحفظ راغې كه نفس حفظ راغې كه سئ الحفظ راغې حديث بيا ضعيف شو كه نفس حفظ راغې حافظ دې ضابط دي نو تام الضبط بيا نشته نو دلته به اوس ته ګوري چې دغه غير تتميم د ضبط دده منجبر ده په كومه جبيره او كه نه ده جبيره لري او كه نه يې لري كه دا منجبر په يوې جبيرې باندې وه چې هغه عبارت د تعدد روايت نه دي نو دا صحيح لغيره شو راوي كې كل صفات شته تام الضبط نه دي خو ضابط دي دغه نقصان د تام الضبط په كې راغې خو دا نقصان يې جبيره شوه په تعدد د سند سره رواة ډير شول نو تعدد د روايت جبيره وګرځيده په دې يو راوي كې د تام الضبط د نقصان نو دا صحيح لغيره شو له وجهې د تعدد د رواتو نه.

بل حسن لذاته: حسن لذاته هغه دي چې دا كل رواة د صفات د كمال د راوي په كې شته خو تا م الضبط نشته نو سيء الحفظ دي ضابط دي خو ضابط سره بيرته تعدد د رواتو ددي سند نشته جبيره نه لري چې نه يې لري نو دې حديث ته دوي حسن لذاته وايي.

بل حديث حسن لغيره: حديث حسن لغيره دا دي چې راوي تا م الضبط هم نه دي ضابط هم نه دي بلكې سيء الحفظ دي خو دومره خبره ده چې دا سيء الحفظ يو نقصان لازم شو په دې

Scanned by CamScanner

سند کې دا منجبر شو په يو جبيري باندې چې جبيره د تعدد د سند ده نو چې تعدد د موجود شو د طرقو د دغه سيء الحفظ كوم نقصان چې راغلی وه نو دده جبيره په تعدد د سند سره وشوه نو حسن لغيره شو دا څلور واړه صحيح لذاته صحيح لغيره حسن لذاته حسن لغيره دي څلور واړو ته حديث مقبوله وايي دينه اخوا چې اوس كوم اقسام راځي دا احاديث مردوده دي حديث مردود نه وي خو په اعتبار د سند سره دي کې اوله رتبه د صحيح لذاته شوه بيا د لغيره شوه بيا حسن لذاته بيا لغيره بيا دا چې حسن لذاته کې رتبې شته او كه نه ؟ دلته فقهاء او محدثين اختلاف لري په محدثينو کې ابن حجر عسقلاني غوندې انسان هغه وايې دا حسن لذاته کې چې كوم حديث بخاري او مسلم رااخستې دي دا فوقيت لري په هغه باندې چې نورو رااخستې دي دا رايه د محدثينو شوه وهابيان اهل ظواهر ټول دي طرف ته ذهاب كوي ليكن فقهاء لكه ابن همام چې محدث هم دي فقهيه هم دي هغه وايې چې هر كله راوي د بل كتاب تام الضبط شو عادل شو عاقل شو مسلم شو غير معلل غير شاذ شو او په هغه مصابت شو چې په كوم مصابت رجال د بخاري دي صحيح لذاته شو نو بيا دغه حديث چې متفق عليه دي په هغه حديث باندې چې په بل كتاب د حديث کې موجود دي هيڅ فوقيت نه لري دا د فقهاو رايه ده.

پنځم قسم حديث ضعيف دي: حديث ضعيف هغه دي چې په رواتو کې صفات د كمال راوي کې ضبط تام څه چې ضبط هم نه وي بلکې سيء الحفظ وي او دغسې د سيء الحفظ د نقصان جبيره په تعدد د رواياتو سره نه وې راغلې كه راغلې وي خو حسن لغيره شو دا حديث ضعيف شو دغه حديث ضعيفه بيا يو په مسائلو كيده په صورة د معارض کې او بل په ترغيبا تو ترهيباتو كيده په ترغيباتو ترهيباتو کې حديث ضعيف مقبول د اتفاقاً او هر چې مسائل دي بيا به كتلي شي چې آيا مسائل دده په مقابل کې معارضه کې بل حديث شته او كه نه كه وه هغې ته ترجيح وركړه دا متروک كه بيا بل حديث مقابله کې نه وي نو د تائيد لپاره يې پيش كوي نو استدلال ترې كيدې شي.

بل حديث موضوعه دي: موضوع چاته وايې چې راوي عادل څه چې كاذب دي **يكون الراوي مقطوع بالكذب** راوي يې كاذب وي.

Scanned by CamScanner

بل متروک حدیث دي :چې راوي يې متهم بالکذب وي مقطوع به بالکذب نه وي خو متهم بالکذب وي او یا متروک دیته وايي : یکون روایته مخالفا لقواعد الشرع چې داسې روایت وکړي چې د شریعت د عامو اصولو مخالف راشې .

بل حدیث شاذ دي : حدیث شاذ مخالفت د ثقه له او ثق نه لکه په صحیح لذاته کې تام الضبط او ضابط تام الضبط او ثق ضابط ثقه روایت د ثقه مخالف دا وثق راشې نو دده روایت ته به شاذ وایې او هغه اوثق روایت ته به محفوظ ویلې شې .

بل منکر : حدیث منکر د منکر او د معروف د شاذ او د محفوظ په مینځ کې بعض محدثین د ترادف قائل دي او بعضی محدثین فرق کوي نو فرق داده چې منکر چا ته وایې چې روایة الضعیف في مقابل للقوي سيء الحفظ چې د ضابط مقابله وکړي نو دیته دوي منکر وایي او ضابط چې د اوثق مقابله وکړي د تام الضبط دې ته دوي شاذ وایي نو بیا چې ثقه د اوثق مخالفت وکړي نو دا شاذ وثق روایت ته محفوظ وایي او چې ضعیف مقابله د ضابط وکړي نو دیته دوي منکر وایي نو هغه ضابط روایت ته به معروف ویلې شې .

بل معلل حدیث : حدیث معلل دا چې په هغې کې اسباب خفیه غامضه يې قادحه وي یعلم به مهرة هذا الفن چې د دي فن ماهرین پرې پوهیږي مثلا داسې سند بیان کې چې دده شیخ له هغه روایت وکړي په اخبرنا اخبرني سره هلته ماهرین د فن چې وګوري چې هغه کوم کال کې وفات شوې وي هغه مکې وي دا بل سړې عراقې دي ددوي د تاریخونو پته وه او دا هم ورته معلومه وي چې دي حج ته په دي کال تللي ده دي د هغه نه رانقل کوي او س دي چې هلته مکې معظمې ته چې ورغلي وه په تاریخ کې هغه دده له ورتګ نه په تاریخ کې پینځه کاله وړاندي وفات شویده نو دا لقاء څنګه وشوه دا اوس اسباب خفیه غامضه قادحه چې ماهرین د دي فن پرې پوهیږي او یا د نورو خارجې عللونه کذب لازم شي نو دي حدیث ته حدیث معلل وایي ، لکه نزهة المجالس کتاب قصص په کې ښه دی خو حدیث باندې يې اعتبار نشته .

بل حدیث مضطرب :او دا په دوه قسمه ده : مضطرب المتن ، مضطرب السند :

بل حدیث مقلوب : حدیث مقلوب هغې ته وایي چې مخالفت په تقدیم او تاخیر کې راشې .

Scanned by CamScanner

بل حديث مصحف دوي چاته وايي چې په هغې کې مخالفت بنقطة مخالفت په يوه نقطه کې راغلي وي.

بل حديث مدرج دي : حديث مدرج دوي چاته وايي مدرج ديته وايي ما ادرج فيه کلام الراوي چې د راوي کلام په کې د ننه شوې وي لکه احناف قائلينو د رفع اليدين باندې اعتراض کوي چې داسې روايت مونږ ته بنودې شي چې نبي عليه السلام آخر د عمره پورې رفع اليدين کړي وي نو دوي سره نشته چې دائمې استمراري عمل چې حتی وفات د نبی عليه السلام پوري شوي وي دا نشته نو دوي تلاش شروع کړ او د بيهقی يو روايت يې پيش کړ بيهقي شريف کې دا حديث مذکور دي د عبد الله ابن عمر رضي الله عنه په روايت سره د بخاري روايت سره روايت او متن دواړه موافق دي خو مزيد په کې دا الفاظ دي کان هذا صلاته حتی قضی الله عزوجل نبی عليه السلام به چې مؤنځ کوه نو مانځه کې به يې رفع اليدين کوه او دغه يې مونځ وه تروفاته پوري دا دوي ځکه استدلال کې نه شي پيش کولې چې امام بيهقي خپله وايي چې دا تکړه ادراج د راوي ده نو حديث مدرج دې ته وايي چې ما ادرج فيه کلام الروي چې راوي د کلام شرحه کړې وي او وروسته بيا چا د راوي دغه شرحه په متن د حديث کې د ننه کړيده .

څلور تقسيم : خبر واحد لره بإعتبار السقوط الراوي وعدمه : خبر واحد په اعتبار د سقوط الرواة وعدم السقوط سره په اوه (۷) قسمه دي اول حديث متصل متصل معنې متصل السند دا او س په مرفوع کې هم لږې په موقوف مقطوع کې هم لږې مثال متصل مرفوع متصل موقوف متصل مقطوع.

دويم مسند د مسند او متصل مينځ کې معمولې فرق ده فقط دغه مسند يو خاص ده چې اطلاق يي په مرفوعاتو کيږي صحابه ؤ ته چې کله اتصال وشي موقوفاتو کې هغوي ته دوي مسندات نه وايي او چې کله په مرفوع کې وشي نو مسندات ورته وايي.

بل منقطع دي ؛ چې سقوط د راوي راشي په وسط کې بل مرسل دي چې سقوط د راوي راشي په انتهاء د سند کې تابعي صحابي ترک کړي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم و وايي په مرسلاتو کې لږ اختلاف فقهاء شته امام ابو حنيفه رحمه الله فرمايي چې مرسلات مقبول دي اتفاقا او شوافع وايي هر چې مراسيل دي د تابيعنو مقبول نه ګڼي سوا د دري اشخاصو نه ابن

Scanned by CamScanner

الشهاب زهري حسن بصري سعيد ابن المسيب د اعتماد دذات ددوي باندي مراسل يي قبلوي ددي نه سوا د بل چا مراسل نه قبلوي.

پنځم معضل دي: معضل چاته وايي چې سقوط دراو يينو متواليينو راغلي وي دوه راويان په مينځ کې ساقط شي.

شپږم مدلس دي وهم د سقوط دراوي يي خفي سقوط راغلې وي.

پنځم تقسيم د خبرواحد باعتبار صيغ دا هم په دوه قسمه دي يو معنعن دي بل مسلسل لکه عن فلان ييا کله باخذ اليد وي کله بالضحك وي کله دا چې رواتهم کلهم قرشيين کله رواتهم کلهم مهاجرين دا مسلسل شو ته قوت ورکوي حديث ته نو دويم ددلائلو سميعه ؤر نه احاديث وه او دهغې لپاره دغه اقسام شول.

دريم د دليل سميعه اجماع ده او ددي لپاره مرکب او غير مرکب اصولو کې څه اقسام ذکر شوي دا دويم مبحث وه زموږ دنن ورځې ددرس چې مشتمل وه په بيان قسمي الدليل وبيان دفعها سره د بيان دبعضې اصطلاحاتو داهل ددي فن لکه مثلا دوي تقريب چاته وايي سوق الدليل على وجه يستلزم المطلوب چلول ددليل په داسي طريقه باندي چې مطلوب مدعا ثابته کړي مستلزم شې هغې لره يا تعليل دوي چا ته وايي تبيين علت الشیء ته ويلې شې يا علت چاته وايي ما يحتاج إليه الشيء في ماهيته ووجوده او سبب کله په معني دعلت باندي راځی او کله مفضي إلى الشيء ته ويلي شي دغه شې چې وجود ولري او دعلت په مينځ کې چې کوم شې واقع شو دا سبب ګرځی په کنده کې چې کله ذي جسم څيز وغورزيږي نو علت دده دغورزيدو لپاره څه شی ده او سبب يي څه شې ده نو علت د غورزيدو لپاره ثقل دده او سبب ورته دغه کنده جوړه شوه ايجاد د سقوط چې دلته راغې او کوم درد حاصل شوده ته موجود ثقل دده که ده کې هواوي سپک وي نو الوتي به وه دلته به نه غورزيده او احکام په عللو مرتب دي که په اسبابو باندي نو دا په اصولو کې تاسو چيره لي دي کوم وخت کې چې اثبات دحکم په علت ممکن وي نو په سبب به يي نه جاري کوي که داسي ځاي راغي چې نسبت د حکم صاحب العلة ته نشو کيدي ظلم لازميده ييا به صاحب د سبب مواخذه کيږي.

Scanned by CamScanner

المبحث الثالث : في بيان شرائط المناظرة :

اول شرط د آدابو د مناظرې نه دا ده چې احتراز عن التطويل ډير اوږدوالى نه به ځان ساتي دويم شرط دا ده الاحتراز عن الاختصار ډير کوتاهي نه به هم ځان ساتي چې بيا څوک فهم نشي کولي دريم عدم استعمال الفاظ الغربية داسې الفاظ دي نه استعمالوي چې د هغې معني بيا ځانته مناظره غواړي څلور عدم استعمال الجمل المحتملة للمعنيين داسي جملې او لغات مه وايه چې احتمال د معنيينو لري ته به خکلي معني اخذ کوي او خصم به دي غلطه معني راواخلي او د خلقو په وړاندې به ستا تبکيت وکړي.

پنځم عدم الخروج من البحث الابنية ارخاء العنان متخاصمينو مناظيرينو ته اجازت ورکړل شوي ده د بحث واړي خوشي کول په طرف دد شمن نو دلته به ته مقدمات د مقابل جانب ومني تسليم به يې کړې خو په منتهاء کې به تا څه نظر کې نيولي وي هغه شې به په ده مني ابراهيم عَلَيۡهِ ٱلسَّلَامُ چې کوم دده قوم کې عابدين د نجومو او عابدين د قمر لمر شمس وه اودې هغوي ته ورغي فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي د ستورو متعلق يې ويلي وه هذا ربي کله چې يې لمر شمس وليد نو وويل هذا ربي هذا اکبر نو دي کې راجح تاويل دا دي چې دا ابراهيم عَلَيۡهِ ٱلسَّلَامُ شرکيات نه دي کړي العياذ بالله لکه د بعضې جماعاتو پاکستان کې عقيده ده جماعت اسلامي وغيره مودودي حضرات چې څومره دي دوي د عصمت د انبياء منکر دي انبياء عَلَيۡهِمُ ٱلسَّلَامُ معصوم نه ګڼي او اجماع د تمامو علماو د مذاهبو په دې دي چې انبياء عَلَيۡهِمُ ٱلسَّلَامُ معصوم دي د کبائرو او صغائرو نه پاک دي مصون دي نو بيا څنګه شرک هغوي وکړنو راجح تاويل دا دې چې دلته ابراهيم عَلَيۡهِ ٱلسَّلَامُ ارخاء العنان کړې ده.

بل د آدابو د مناظرې نه عدم الضحك خندا به نه کوي بل د آدابو نه عدم رفع الصوت آواز به نه اوچتوي او بل د آدابو نه دا ده أن لا يتكلم بكلام السفهاء د کم عقلو خبرې به مناظره کې نه کوي بل الاتيان بالكنيات في موضع الادب چې مقابل جانب خرابه لهجه استعمال کړه ته يې مه استعمالوه انبياء عَلَيۡهِمُ ٱلسَّلَامُ ته قوم هر قسمه لهجه استعمال کړې کم عقل ليوني وغيره نو

Scanned by CamScanner

مقابل کې ورته داسې الفاظ نه دې استعمال کړي .نو جواب کې ورته ویل شوي : **یاقومي لیس بي سفاهة** ، کم عقل نه یمه په ما څه جنون نشته نو ګوره د هغوي اعتراض دفعه کوي رب **انصرني** یا الله زما مدد وکړه چې دوي کوم نسبت کوي ماته نو هغوي جانب مقابل به هر قسم لهجه د شرک بدعت وغیره استعمالوي زمونږ الفاظ به خکلي وي .

بل د آدابو د مناظرې نه **الاحتراز عن المهیب** ، کوم څوک چې نوم لري رعب لري هغه نه ځان ساته ځکه ته به په حق مسئله ولاړیې او هغه به د اهل زیغو نه وي خو رجل ذي علم او ذي هیبت به وي د هغه د علم او شهرت نه به په تا تاثیر وي نو ته به بیا دا خپله حقه مسئله هم نه شي ثابتولې خلک به بیا وایي د اهلسنت دلائل نشته نو د رجل ذي هیبت د مناظرې نه ځان ساته مه ورسره مخامخ کیږه .

او که تاسو دا اعتراض پر ما وکړي چې ته ولې دا غټو غټو ددوي ته چیلنجونه د مناظرې ورکوي نو پر ما ددوي هیڅ هیبت نشته ځکه چیلنجونه ورکوم .

او بل ادب د مناظرې **أن لایظن الحقارة علی الخصم** ، په خپل خصم به سپک ګمان نه کوي هوښیاران وایي که دشمن دې ګیدړ وي تا بیا به د زمري ورته کوي دا به نه وایي چې دا ما ته نه شي راتلې اکثر مشران علماء داسې وي هیڅ تیارې یې نه وي کړې مقابل ورته سپک ښکاري نه داسې مه کوه که دښمن هر څنګه وي ته به ځان ښه ورته مضبوط کړي ځکه ته د دې پاک مسلک مدافع یې هسې نه چې ستاد معمولي بې پرواهي نه دا پاک او مقدس مسلک ته نقصان و نه رسیږي .

بل د آدابو او شرائطو د مناظرې نه **عدم ارادة اسکاة خصمه في زمن قلیل** خصم راګیرول په لږ وخت کې کوشش مه کوه بیا نه ګیریږي په ډیر طولاني طریقه پرې راتاویږه

بل د آدابو شرائطو نه **عدم الجلوس متکئاً** سم کینه تکیه مه کوه .

بل د آدابو نه ان **لا یکون جائعاً ولا عطشانا** اوږې تږې مه راځه ښه برابر سیټ ورته راشه

ځکه **لانهما یفیدان الغضب** چې سړې وږې شي یا تږې شي نو غصه ورځي نو تا ته به د لوږې تندې نه غصه در غلې وي او د هغه دلائلو تقریب او ترتیب کې به فرق راشي .

Scanned by CamScanner

بل د آدابو نه ان لا يكون ممتلأ كل الامتلاء لانه يوجب جمود الطبيعة ، مناظرې نه ډير ډک تلل هم نه دي په کار ځکه دا واي طبيعت سخته وي هسې نه چې په وسط د مناظرې کې څه مشکل ورته پيدا نه شي .

بل د آدابو نه تساوي د علم بين الخصمين نو تساوي په علم خو په ټولو جزئياتو کې راتلې نه شي ضرور به يو په بل په څه جزئياتو کې فوقيت لري خو بس عرفا چې مساوي وي مثلاً يو جانب فارغ د علم حديث د دورې ده بل طالب ده نو دا طالب دې هغه سره مناظره نه کوي او نه دې هغه په ده باندې ځان سپکوي يو شيخ الحديث دي بل شيخ الحديث نه دي نو دا دواړه هم تساوي د علم نه لري سره باقي په ټولو جزئياتو د علم کې کله تساوي راتلې شي.

بل د آدابو نه انتظار ده لاستماع دليل الخصم د خصم دليل ته به انتظار کوي هغه به اوري ، بل تفکر تأمل دي في دليل الخصم د هغه په دليل کې به ښه سوچ کوي ، بل د آدابو نه نيت اظهار الصواب مقصد به دې د حق اظهار وي .

بل د لازم شرائطو نه داده چې ان يقدم الخصم في الدليل خپل خصم به په دليل کې مخکې کوي او چا چې مناظره کې خپل خصم په دليل کې مخکې کړې ده هغه يې پر کړي موسی عَلَيْهِ السَّلَامُ چې کله فرعونيانو سره بحث راغې نو هغه ورته وايي : **يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ** ، يا ته القاء د عصاء وکړه يا يې مونږ کوو ، نو موسی عَلَيْهِ السَّلَامُ ورته وويل **بل انتم** ، تاسو مخکې القاء وکړئ نو چې هغوي مخکې شول نو پړه شول **فاذا هي تلقف ما كانوا يأفكون** ،او دا دليل د اعتماد هم وي چې هغه بل جانب مخکې کوي .

حکايت : امام کسائي او امام يوسف رَحِمَهُمَا اللَّهُ دواړه د هارون الرشيد بادشاه قاضيان وه خو دا کسائي ورته ډير ګران وه نو په ښي طرف کې به يې ناست وه امام ابويوسف رَحِمَهُ اللَّهُ چپ اړخ کې ناست وه يوه ورځ امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللَّهُ راغې امام کسائي رَحِمَهُ اللَّهُ نه وه راغلې نو امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللَّهُ د هغه په ځای کيناسته نو امام کسائي ورته په غصه ده چې د بادشاه ښي اړخ دې ولې نيولې ده بادشاه چې کله پاڅيده نو واي دا زما ځای دې ولې نيولې ده؟

Scanned by CamScanner

امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللهُ ورته وويل چې ته نه وي زه كيناستلم ، واي نه داسې نه شي كيدلې ما سره به مناظره كوي كه مناظره كې مې پر كړي دلته به بيا نه كيني او كه زه دې پر كړم زه به نه كينم واي څه كې مناظره كوي راسره واي ته د فقه امام يې زه د نحوې امام يم ته به ما باندې د فقه اعتراض كوي خو زه به دليل په نحوه دركوم او زه به په تا باندې د نحوې اعتراض كوم ته به جواب راته په فقه راكوي وايي صحيح ده واي هاو امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللهُ يې مخكې كړ په دليل كې واي وايه اعتراض دې كوه : واي چې مانځه كې ترك الواجب راشي څه لازميږي وايي سجده سهوه وايي دا سجده سهوه چې كوي بيا په كې ترك الواجب راشي بيا څه لازميږي واي بله سجده سهوه نشته مونځ به له سره كوي وايي دا فقه جزيه مسلمه ده خو دليل وايه د نحوې نه واي دليل داده چې المصغر لا يصغر ثانياً كوم شي كې چې تصغير وشي د هغې تصغير په دوهم ځل بيا نه كيږي .

امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللهُ مسلمه كړه واي صحيح ده ، واي ته اعتراض كوه وايي زما اعتراض داده چې ته قاضي د وخت يې د يو سړي جامي وركې دي په دوه نفرو دعوه ده دواړه يې راوستي دي قضاء ته او دا دواړه اقرار كوي خو دا يو وايي أنا سارقٌ ثوب فلان سارق بالاضافة وايي او دا دويم وايي انا سارقٌ ثوب فلان منون يې وايي با ته په ثوب كې عمل وركوي لاس به د چا كټ كيږي امام ابي يوسف صاحب دلته سوچ ونه كوه وايي د دواړو كټ كيږي ځكه دواړه مقر دي .

امام كسائي رَحِمَهُ اللهُ ورته وايي خطاء شوې دواړه مقر نه دي دا يو وايي انا سارق ثوب فلان سارق اسم فاعل ده شرط د عمل د اسم فاعل لپاره اعتمادات سته دي دلته اعتماد په مبتداء شته دي او بل به دا په زمانه د حال يا استقبال مستعمل وي چې مشابهت كې زيادت راشي د فعل سره چې مضارع ده تقوى د عمل لپاره كفايت كوي او كوم ځاى كې چې اسم فاعل په معنى د ماضي باندې وي يا حال استمرار سره وي عمل به نه شي كولې نو شرط د عمل د اسم فاعل لپاره اعتمادات سته دي او كونها حالياً واستقبالياً نو انا سارق ثوب فلان دلته دې عمل وركړې دي او عمل هله كولې شي چې يا حال وي يا استقبال وي نه په معنى د ماضي سره نو ددې يو معنى دا شوه چې زه اوس ددې سړي جامي پټوم لامې پټې كړي نه دي

Scanned by CamScanner

او يا يې صبا ته پټوم نو لاس يې ځله قطعه کوي هغه خو غلا نه ده کړي او دا بل وايي انا سارق الثوب فلان په اضافت سره يې وايي عمل نه ورکوي اضافت دې زه د فلاني د جامو غل يم ده اقرار کړي دده نه لاس کټ کړه .

امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللهُ يې پر کړ امام کسائي رَحِمَهُ اللهُ مناظره وکټله ځکه يې وکټله چې تقديم د امام ابي يوسف رَحِمَهُ اللهُ راغلې وه خصم به مخکې کوي او څوک چې مخکې شو هغه پر کيږي .

بل شرط او ادب د مناظرې داده چې بدء به په دليل هغه کوي چې ذي کلام وي او دليل قطعي غير ذي کلام به مؤخر راوړي اول به هغه روايات راوړي چې چون چرا په کې کيدې شي دده علم به معلوموي دې به چون چرا کوي او ستا په نزد چې دليل قطعي دي چې دې په کې لا جواب پاتې کيږي او تاته بنه معلوم دي هغه به وروسته ذکر کوي ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَامُ دنمرود سره په جګړه کې ربي الذي يحي ويميت دليل پيش کړ هغه څه جواب کوي انا احي واميت دليل خو يې تام نه وه جاهل وه خو بيا يې هم چون چرا وکړه ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَامُ ددې چون چرا مقابله په ځاى پريښوده .

دليل يې هم دلته پريښود چې هغه اماتت او دا اماتت کې خو فرق ده چون چرا يې ونه کړه وايي نه رب مې هغه يأت بالشمس من المشرق ته هم ځان ته رب وايي نو يو ځل خو يې د مغرب نه راوخيژوه فبهت الذي کفر نو هغه لا جواب پاتې شو .

بل شرط داده چې يکون الدليل متفق بين الخصم هغه شي به دليل وي چې متفق وي که د اهل حديث سره دې مناظره راځي فقه مني نه نو پيش کوي يې ځله څه مني درسره قرآن کريم پيش کړه حديث پيش کړه هغوي سره مناظره په دغه څيزونو کوه .

بل شرط داده چې ان يکون الثالث شخصاً عادلاً ، ثالث به عادل وي که عادل نه وي نو حق به ناحق شي او ناحق به حق شي .

حکايت : امام کسائي رَحِمَهُ اللهُ د سيبويه سره هم يوه مناظره کړې وه او هغه هم دواړه د هارون الرشيد بادشاه په دربار کې ناست وه دې کې يو وزير راغې دا وزير دې سري غټې

Scanned by CamScanner

مچې چیچلي وه د مبر چې ورته وایي نو چې راغې دا مجلس کې وایي **كنت اظن ان العقرب اشد لدغا من الزنبور فاذا هو هي**، ما به گمان کوه چې لړم د زمبور نه په نیش کې تیز دي **فاذا هو هي** ناڅاپه هغه تیز نیش والا وخته دا زنبور کسائي وزیر ته وویل عبارت دې غلط وویل **فاذا هو هي** مه وایه **فاذ وجدت اياه** ووایه ما مونده کړ دا زمبور چې اشد وه لدغتا لړم نه، سیبویه امام کسائي ته وایي ته غلط شوې **فاذا هو هي** صحیح دي اختلاف جوړ شو خو دا خلاف بنا وه په مذهبینو ددوي باندې.

تاسې به نحوه کې **اذا** مفاجاتي کتلې وي **اذا** مفاجاتي نه بعد په نزد د سیبوه او **جمهورو** جمله اسمیه په کار ده کوم اسم چې په میزان د شریطې د تفسیر کې وي نو په هغې کې تاسو ویلې چې کوم ځای واجب الرفع ده کوم ځای مختار الرفع ده امور د مختار رفع کې وقوع ددغه اسم مزان وروسته د **اذا** مفاجاتي نه دي ځکه د جمهورو مذهب دادی چې دلته جمله اسمیه وي نو مرفوع ووایه چې ورته مبتداء راوباسو او یا ورته خبر راوباسي نو **اذا** مفاجاتي نه بعد امام سیبویه او جمهور وایي جمله اسمیه په کار ده او کسائي وایي فعلیه په کار ده دا یو اختلاف د مذاهبو ددوي ده نو وایي چې **فاذا هو هي** مه وایه دا خو تا اسمیه راوړه **فاذا وجدت اياه** ووایه جمله فعلیه راوړه سیبویه ورته وایي نه دواړه په لانجه شول.

هارون الرشید بادشاه ورته وویل تاسو به لانجه نه کوي زه باندې ته څوک لیږم سپین ږیري عربان قح راغواړم تاسو به چون چرا نه کوي دواړه به هغوي ته عبارت واوروي چې د هر چا د عبارت تصدیق یې وکړو هغه به صحیح وي سپین ږیري عربان چې کله راغلل نو دربانچي ته وایي څه مسئله ده هغه ورته خبره بیان کړه **وجدت اياه** صحیح ده که **اذا هو هي** صحیح ده، عربانو دربانچي ته وویل چې دا راته ووایه چې بادشاه باندې امام کسائي گران ده که امام سیبویه هغه ورته وویل کسائي ورته گران دي که د سیبویه باره کې مو فیصله وکړه یوه روپي هم نه درکوي اضافه به مو نور هم دباؤ کړي که د کسائي باره کې مو فیصله وکړه کیدې شي روپي درکړي.

نو عربانو خپل مینځ کې سره وویل چې خبره خو د امام سیبویه رَحِمَهُ اللّٰهُ صحیح ده زمونږ

عربو کې خو فاذا هو هي ویل کیږي خو اوس دلته خبره د روپو ده وایي راځي هلته به کسائي ته ترجیح ورکړو چې کله دواړو عبارتونه بیان کړل کنت اظن ان العقرب اشد لدغا من الزنبور فاذا هو هي ، بل کنت اظن ان العقرب اشد لدغا من الزنبور فاذا وجدت ایاه ، نو هغوي وویل : چې زمونږ عربان فاذا وجدت ایاه وایي ، پس مناظره کسائي وګټله سیبویه پر شو سیبویه چې بهر راغې د ربانچي ترې پوښتنه وکړه وای څه فیصله وشوه هغه ورته وویل چې د کسائي قول یې قبول کړ وای چې دا صحیح ده دربانچي ورته وویل چې دوي خو دلته وویل چې عرب قح اذا هو هي وایي دا خو یې د روپو لپاره اذا وجدت ایاه ویلي دي .

بس امام سیبویه خفه شو دې ځای نه لاړ چې لاړ د بصرې او د عراق په مینځ کې یوه دشته وه دیر الجماجم یې ورته ویل هلته لاړ او زمونږ د پاکستان په اصطلاح بهوک هړتال یې وکړو او وي ویل چې تر هغه وخته به نه روټي خورم نه به اوبه څکم او نه به بل چیرته ځم تر څو هغه عرب راغلې نه وي او د کسائي په وړاندې یې دا خبره کړې نه وي چې ته خطاء شوې یې د هارون الرشید بادشاه هغه وزیر ورغې ډیر یې امام کسائي ته وویل چې راځه بس کړه هغه ورته وویل چې داسې نه شي کیدې هارون الرشید بادشاه به خپله راځي عربان قح به راولي او امام کسائي به خپله غلطي مني وزیر ورته وویل مري دلته له ګرمي ، له ولږې تندې نه دي دشته کې نو یو روایت کې راځي چې امام سیبویه د غلته له ولږې مړ شوي تر مرګه پورې وای روټي و نه خوړه وایي حق خبره زما وه او فیصله د کسائي په حق کې وشوه . نو یو شرط داده چې ثالث به عادل وي .

دا چند شرائط د مناظرې وه .

المبحث الرابع : في اثبات علم المناظرة وكونها من أهم العلوم :

د ننې درس في اثبات مناظره چې کله نیت د اظهار حق وي بیا دا علم جائز ده د ضرورت پر بناء ځکه دا نور خلک زمونږ دې احنافو نه ، نه قلاریږي نو د ضرورت پر بناء مونږ هم دا کورس جوړ کړې لیکن حقیقت داده چې د اهل زیغ اهل هواء سره مجالست مشافهت مکالمه ونشي بالکل مباحثه ونشي بهترینه طریقه داده چې د ځان نجات غواړي او د قوم نجات

Scanned by CamScanner

غواړي ترغيب دې ورکړې شي چې دوي سره مه نږدي کيږئ، ګوره زمونږ دا اسلاف د شيعه ګانو سره مناظرې نه کوي دا ځکه هر درس کې دا وايي چې شيعه ګان ګمراه دي کافر دي ددې نه ځان وساتي خو بحث نه کوي ورسره ځکه دغه طريقه چې د اهل هواء اهل زيغ نه خلک بچ کړې شي دغه طريقه د نجات ده هم د ځان هم د قوم او که ته اختيار د مناظرې ورکړې نو ملا آن باشد که چپ نباشد ملا کله چپ کيږي ملا خو داسې نه وايي چې زما توبه دا خبره ما نه غلطه شوې حتماً يو څه به وايي بيا نو که ښه عالم او ذکي طالب دا مناظره واوريده چې ښه دليل چا سره دي د چا دليل قوي ده نو علماء او ذکي طالبان پرې پوهيږي خو که عام خلک دا بيا اوري نو هغوي وايي چې دا خو دواړه قرآن وايي نو اوس مونږ د چا ومنو هغه خوران په دې څه پوهيږي چې د چا دليل تام ده د چا نه ده د دليل دعوی مينځ کې د خصوص عموم مينځ کې موافقت شته نشته نو ښه خبره داده چې خپله هم ددوي د مشافهت مکالمو نه ځان وساتي او قوم هم ددوي د مجالست نه بچ کړي، نو ښه طريقه داده چې دا علم مناظره زده کړي خو ډير شغل په کې مه کوي ځکه دا بحث مباحثې مفيدې نه دي.

يو څو روايات: د حافظ ابن بطه حنبلي يو کتاب ليکلي په نوم د الابانة باندې په جلد اول صفحه ۳۷۷ نه بعد ډيرو صفحاتو کې د اهل زيغ اهل هوی سره د مناظراتو مکالماتو په ترديد کې ابواب لړولي دي چې دوي سره مناظره کول هم جائز نه دي په دې کې باقاعده بابونه لړولي په هغې کې بيا احاديث ذکر کوي ابو قلابه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي: **لاتجالسوا اهل الاهواء**، کوم ځاي چې په احاديث کې فقه کې **اهل الزيغ** راشي **اهل البدعة** راشي **اهل الاهواء** راشي نو ددې نه مراد دا دوه اويا (۷۲) ډلې وي که شرحه د حديثو وګوري قدريه مرجئه خوارج روافض مشبه د اجماعات يادېږي په کې ابو قلابه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي: **لا تجالسوا اهل الاهواء** دغه دوه اويا (۷۲) ډلو سره مجالست مه کوي **ولاتجادلوهم** ددوي سره جګړې د دليل مه کوي مناظره هم ورسره مه کوي **فاني لا آمن ان يغمسوکم في ضلالتهم**، زه په تاسو امان نه لرم چې دوي به تاسو غوپه کړي په خپله ګمراهي کې.

خپلو شاګردانو ته وايي چې دا ګمان مې درباندې نشته چې بحث کې به تاسو دوي سم

Scanned by CamScanner

کې بلکي يريږم چې تاسي به پخپله ګمراهي کې ډوب کړي او يلبسوا عليکم ما تعرفون که ګمراهۍ کې مو غوپه نکړي نو هغه خپله عقيده کې خو به يو څه خلل در ته پيدا کړي عمر فاروق رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ مرفوع حديث پيش کوي رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمائي لا تجالسوا اهل القدر ولا تفاتحوهم قدريه فرقې سره ناسته مه کوي ولا تفاتحوهم اي بالکلام دوي سره د خبرو خوله مه خلاصه وي ګوري د قدريه فرقې له بحث نه رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مونږ منعه کړي يو عمر بن قيس رح فرمايي لاتجالس صاحب زيغ فيزغ قلبك ، د چا زړه چې کوږ شوي وي اهل هواء وي ناسته مه کوه ګنې ستا زړه به ورسره کوږ شي .

ابو قلابه رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ روايت کوي د ابن عباس رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ حديث دي موقوف لاتجالس اهل الهواء فان مجالستهم ممرضة للقلوب د اهل زيغ سره مه کينه د دوي سره ناسته زړه ته مرض دننه کوي زړه خرابوي ، العلم دين فانظروا عمن تأخذون دينكم ، علم دين دي سوچ کوي دين چا نه زده کوي .

ابو عبدالله معلى فرمايي :

لاتجالسوا اهل الهواء فانهم يمرضون القلوب .

دارنګې حسن بصري رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمايي :

لا تجالسوا اهل الهواء فانهم يمرضون القلوب ، مه کيني اهل بدعت سره ځکه دا زړه بيماروي .

ابراهيم نخعي رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمايي :

لا تجالسوا أهل الاهواء فاني أخاف أن ترتد قلوبكم ، يريږم چې زړونه به مو مرتد شي .

ابراهيم نخعي رَحِمَهُ اللّٰهُ بل ځای کې فرمايي :

لاتجالسوا أهل الهواء فان مجالستهم تذهب بنور الإيمان من القلوب .

د اهل زيغ سره ناسته نور د ايمان ختموي له زړه نه انشراح الصدر نور قلبي فراست دا هر څه به درنه لاړ شي ، وتسلب محاسن الوجوه او د مخ ښائست ختموي و تورث البغضة في قلوب

Scanned by CamScanner

المؤمنين د مؤمنانو په زړونو کې بغض پیدا کوي دشمني تفرقه اچوي .

ابو قتاده رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي ترجمه کوي **يا أهل الكتاب لا تغلو في دينكم** ددې ترجمه کوي اي **لا تبتدعوا ولا تجالسوا المبتدع** بدعات کوي مه او د مبتدع سره کيني مه مبتدع په اصطلاح د محدثينو او فقهاو دوه اويا (۷۲) ډلې دي .

أبي جعفر محمد بن علي رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي :

لاتجالسوا اصحاب الخصوماة فانهم الذين يخضون في ايات الله .

مه کيني د جګړه مارو خلکو سره دا هغه خلک دي **يخضون في ايات الله** چې خوض في ايات الله کوي رب کريم فرمايي چې کوم خلک خوض في ايات الله کوي مه ورسره کيني که ورسره کيناستي **انكم اذا مثلهم .**

دلته د بعضې مفسرينو راي داده چې دا په حق د خوارجو کې نازل شوې .

ابي قلابه رَحِمَهُ اللَّهُ نصيحت کوي خپل شاګرد ايوب رَحِمَهُ اللَّهُ ته : **احفظ مني اربعة** ، څلور خبرې ما نه يادې کړه او عملي يې کړه **لا تقل في القرآن برأيك** ، په قرآن کريم کې د ځان نه څه مه وايه ، **اياك والقدر** ، تقدير کې خبرې مه کوه ، **اذا ذكر اصحاب محمد فامسك** صحابه کرام چې ياد شول ژبه بنده کړه مخکې مه ځه معاويه صاحب دا کړي دي جنګ کې دا وشو بس غلې شه **ولا تمكن اصحاب الاهواء من سمعك فينبذ فيه ما شاء** دا اهل اهواء چې دوه اويا (۷۲) ډلې دي وخت مه ورکوه **من سمعك** له درس ستا نه درس کې مه پرېږده چې کله د حديث درس ورکوي نو خپل درس کې يې مه پرېږده **فينبذ فيه ما شاء** ګنې وا به چوي ستا په درس کې څه چې يې خوښه وي .

الابانة د **ابن بطة حنبلي** کې د امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ يوه واقعه نقل کوي : امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ مدينه منوره کې درس حديث ته ناست وه **جاء رجل من اهل اعتزال** يو سړې راغې معتزلي وو ودريده وايي اجازه ده چې درس کې کينم امام مالک صاحب وپيژنده وايي نه، اجازت نشته هغه ورته وويل سبق درنه وايم ، امام مالک صاحب ورته وويل اجازت نشته

Scanned by CamScanner

تاته زه سبق نه وايم خوا كې يې يو محدث ناست وه امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ ته يې وويل پريږده كه بنه شي درس سره ، امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ ورته وويل نه : **انهم ممرضون القلوب** ، دا زړه ته مرض داخلوي دا چې مې درس كې پرېښود زما زړه ورسره خربيږي .

ګوره څو مره لوي محدث ده په درس كې د يو معتزلي په ناسته يريږي چې زه ورسره خراب نه شم نو په دې كې هغه بې ادبه وويل چې زه مناظرې ته راغلې يم درس ته نه يم راغلې ، امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ ورته وايي ته خپله عقيده كې شكي يې ځان غوندې شكې پيدا كړه هغه سره مناظره وكړه او زه **الحمد لله** خپله عقيده كې په يقين باندې يمه نو زما مناظرې ته څه ضرورت دي زما په دې يقين ده چې زه په كوم مسلک يم دا حق دي او ته په باطله يې ، نو امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ پوه شو چې دا جاهل ده له ده سره مناظره بې ځايه ده نو وي شړه هغه محدث ورته وويل پريښې به دې وه درس كې به ناست وه امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ ورته وايي كه دې په درس كې ناست واي قسم په الله ! ما به مدينه كې درس حديث پريښې واي ، درس حديث به مې بند كړې واي .

باقي دا علم !!! علم مناظره چې ده دا جائز علم دي ناروا ويل ورته نه دي په كار خو شرط په كې اظهارِ حق دي چونكې نن صبا مجادلې مقابلې دي بعضې محققين مشائخ اوس هم شته دي چې هغه وايي چې بالكل دې دا ونه كړې شي خاموش دې شي او د هغوي خبره هم تريو ځايه په حقه ده خو چونكې اوس دوي چيلنجونه وركوي زمونږ عوامو ته كه مونږ دا چيلنج قبول نه كړو خو باقاعده زمونږ عوام وايي دوي سره دلائل نشته خرابيږي نو د مجبوري په لحاظ به دا مونږ قبلوو باقي څه خير په كې نشته دي څومره مناظره شوې دي په منتهاء كې ثمره د خير نه راځي او لا ترې نه شر جوړيږي خو چونكې دوي شرپسند دي دوي چيلنجونه وركوي او دا خصم تفرقه دوي جوړ كړې نو په دې بناء مونږ عوامو خواصو ته دا ښايو چې زمونږ مذهب زمونږ عقيده دا حق مذهب دي دا حقه عقيده ده په دې مونږ سره دلائل شته د قرآن كريم احاديثو فقه نه هر قسم دلائل مونږ لرو او شته نو خپله نفس مناظره جائزه ده .

تفسير قرطبي دويم جلد صفحه ۱۸۶ باندې د **قل هاتوا برهانكم ان كنتم صادقين** په ذيل كې اورږد تفصيل كوي او د مناظرې حلت ثابتوي چې دا امرِ جائز دي راتله وكوي په

Scanned by CamScanner

دلیل باندې نو طلب د دلیل د سائل کار دي او سائل جوړې دې نه شي بدون د مدعي نه نو چې مدعي او سائل پیدا شول همدغه خصمین دي دا مناظره ده.

دارنګې تفسیر قرطبي جلد ۷ صفحه ۷۵ باندې لیکي : **ومن الابل اثنین ومن البقر الاثنین** ، ددې نه وروسته دا ذکر کوي : **فدلت الایات علی اثبات المناظرة في العلم** ، آیات دلیل په دې ده چې مناظره په علم کې جائزه ده ، **لان الله تعالی امره النبي** ﷺ **ان يناظرهم** ، ځکه رب کریم نبي علیه السلام مامور کړ په دې باندې چې مناظره وکړه له دوي سره ، **وفيها اثبات القياس** او په دې کې د قیاس د اثبات دلیل هم دي.

دارنګې تمهید د ابن عبد البر جلد ۸ صفحه ۳۶۸ باندې لیکلي څو روایات ذکر کوي او د هغې نه وروسته لیکي : **فيه دليل علی اثبات المناظرة.**

دارنګې تفسیر ابن کثیر جلد ۱ صفحه ۳۲۸ کې لیکي : **قل تعالوا ندع ابناءنا وابنائكم** ددې په تفسیر کې لیکلي : **هذا كما دعا رسول الله** ﷺ **وفد نجران من النصارى بعد قيام الحجة عليهم في المناظرة وعتوهم وعنادهم إلى المباهلة** ، وروسته له دې نه چې نبي علیه السلام وفد نجران قیام د دلائلو په هغوي په مناظره کې وکړ هم دا نجران سره نبي علیه السلام مناظره وکړه.

عیسی علیه السلام باره کې چې د الله رسول دي عبد الله دې روح الله دي ثالث ثلاثة یا هو الله نه دي نو چې کله هغوي عناد وکړ بیا چې راخکل مباهلې ته.

دارنګې فتح الباري جلد ۱ ص ۲۶۲ باندې لیکلي ددې حدیث لاندې : **ان النبي** ﷺ **لم يكن يضجر من المراجعة في العلم** ، نبي علیه السلام د مراجعې علمي نه، نه تنګیده چا به چې استفتاء کوله مراجعه علمي نو دې به نه تنګیده.

دې ځای لاندې ابن حجر عسقلاني رحمه الله لیکلي دي :

فيه جواز المناظرة ومقابلة السنة بالكتاب.

دارنګې کشف الظنون جلد ۱ صفحه ۱۶ کې ذکر کوي : **ومن فروع اسول الفقه علم**

Scanned by CamScanner

النظر علم المناظرة .

دارنګې درمختار جلد ٦ ص ۴۲۱ کې ليکلي دي : **المناظرة في العلم لنصرة الحق عبادة ،** مناظره علمي د حق د مدد لپاره عبادت دي **ولاحد ثلاثة حرام** که نصرت د حق نه وي اظهار حق نه وي بيا حرامه ده **لقهر مسلم** يو عام مسلم مغلوبوي هسې علم ښايي يا دوينا جاه او جلال حاصلوي بيا حرامه ده .

دارنګې شرح الزرقاني جلد ۳ ص ۷۵ کې ليکلي دي : **فسؤال احدهما الآخر على وجه المذاکرة والمناظرة جائز ،** يو چې بل نه سوال کوي د مذاکرې مناظرې په نيت باندې دا جائز دي ، **اذا التزم شروط المناظرة من الانصاف ،** چې کله دواړو ځان باندې شرائط د مناظرې لازم ګڼلې وي چې هغه انصاف ده او قصد اظهار حق ده **وتعاونوا إلى الوصول إلى الحق .**

دارنګې شرح الزرقاني جلد ۳ ص ۲۸٦ کې ذکر کوي : **ان المناظرة وطلب الدليل وموقع الحجة کان قديما من زمن الصحابة ولا ينکره الا جاهل .**

مناظره علمي استدلالات دا له زمانې د صحابه کرامو رضي الله عنهم نه شروع دي جائز دي او انکار د مناظرې نه ، نه کوي مګر جاهل .

مستصفى د امام غزالي رحمه الله جلد ۱ صفحه ۳۵۸ کې ذکر کوي مفهوم ترې دا جوړيږي **المناظرة قد تکون الواجب ،** مناظره کله کله واجبه وي چې اهل زيغ چيلنج درکوي لازم ده چې ته به يې قبلوي ، **وقد تکون مندوبة** کله کله مندوبه وي .

دا خبره چې څوک وايي دغه شان کورس چې تاسو د مناظرې جوړ کړي دا په اسلافو کې هم وه او که بدعت ده ؟ مونږ ورته جواب ورکوو چې هاؤ دا په اسلافو کې موجود وه داسې کورس په اسلافو کې هم شوې ده :

ابي محمد عبد الله بن علي بن سعيد القيصراني يو محدث تير شوې دي هغه باره کې معجم البلدان جلد ۴ ص ۳۵۷ کې ذکر کړي دي :

کان فقيها فاضلاً حسن الکلام في المسائل ثم ارتحل إلى دمشق وعمل بها حلقة المناظرة.

For More Books Click On Ghulam Safdar Muhammadi Saifi

په دمشق کې د مناظرې يوه حلقه د درس جوړه کړه په جامعه د دمشق کې : **ثم انتقل إلى حلب فبنى له ابن الجمحی مدرسةً** ، هلته بيا ورته د وخت والي يا گورنر ورته مدرسه جوړه کړه نو د دغه صاحب په رابطه محدثينو ليکلي چې ده به خپله مدرسه کې يوه حلقه د مناظرې لرله او په هغه کې به يې د مناظرې درس کوه داد بعضې فقهاو هغه عبارات وو چې خپله مناظره په نيت **اظهار الصواب لا لالزام الخصم** دا جائز ده .

درس اول چې په بيان د درس مناظره کې وو ختم شو او دا مشتمله وه په اربعه مباحثو باندې.

For More Books Click On Ghulam Safdar Muhammadi Saifi

Scanned by CamScanner